

EULIMENE

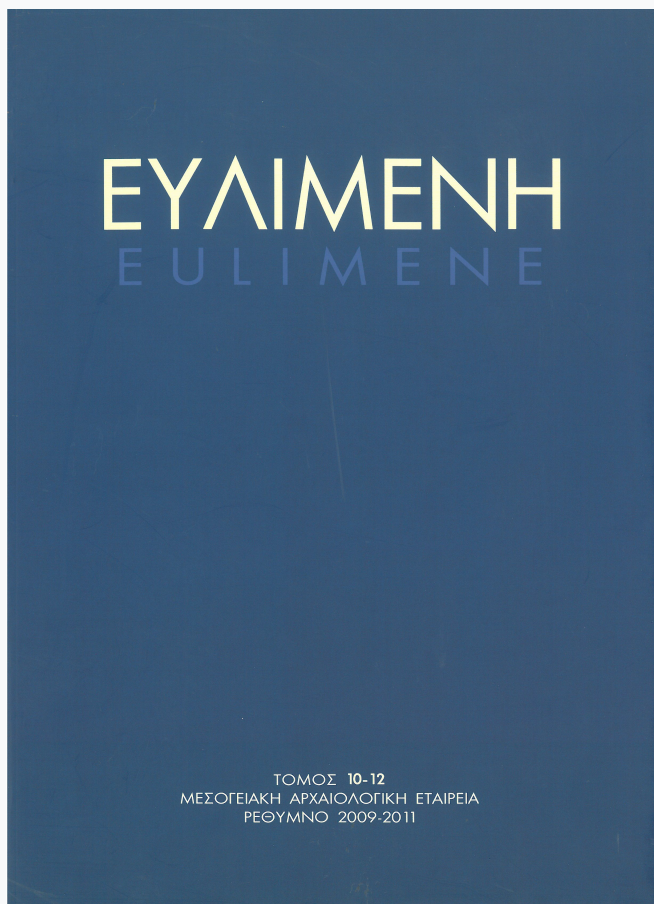

Vol 10 (2009)

EULIMENE 10-12 (2009-2011)

**Ο αρχαίος δήμος των Αιξωνιδών Αλών Αττικής
(σημ. Βούλα – Βουλιαγμένη)**

Γιάννος Κουράγιος

doi: [10.12681/eul.32798](https://doi.org/10.12681/eul.32798)

ΕΥΛΙΜΕΝΗ

ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ,
ΤΗΝ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ, ΤΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΠΥΡΟΛΟΓΙΑ

Τόμος 10-12
Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία
Ρέθυμνο 2009-2011

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
Π. Μανουσάκη 5–Β. Χάλη 8
GR 741 00–Ρέθυμνο

PUBLISHER

MEDITERRANEAN
ARCHAEOLOGICAL SOCIETY
P. Manousaki 5–V. Chali 8
GR 741 00–Rethymnon

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ–ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Δρ. Νίκος Λιτinas (Ρέθυμνο)
Επικ. Καθ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Ρόδος)

PUBLISHING DIRECTORS, EDITORS-IN-CHIEF

Dr. Nikos Litinas (Rethymnon)
Assist. Prof. Manolis I. Stefanakis (Rhodes)

ΒΟΗΘΟΙ ΕΚΔΟΣΗΣ

Δρ. Δήμητρα Τσαγκάρη (Αθήνα)
Δρ. Σταυρούλα Οικονόμου (Αθήνα)

ASSISTANTS TO THE EDITORS

Dr. Dimitra Tsangari (Athens)
Dr. Stavroula Oikonomou (Athens)

Η Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία και οι Εκδότες του Περιοδικού ευχαριστούν θερμά το Fujian White Crane Kung Fu Club για την χορηγία του στη δαπάνη της έκδοσης.

Mediterranean Archaeological Society and the Editors wish to thank
The Fujian White Crane Kung Fu Club for their sponsorship.

ΕΥΛΙΜΕΝΗ 2009-2011
EULIMENE

ISSN: 1108–5800

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ομ. Καθ. Πέτρος Θέμελης (Ρέθυμνο)
Καθ. Νίκος Σταμπολίδης (Ρέθυμνο)
Ομ. Καθ. Alan W. Johnston (Λονδίνο)
Καθ. Mariusz Mielczarek (Τορούη)
Καθ. Άγγελος Χανιώτης (Princeton)
Επικ. Καθ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Ρόδος)
Δρ. Ιωάννης Τουράτσογλου (Αθήνα)
Δρ. Νίκος Λίτινας (Ρέθυμνο)
Καθ. Αναγνώστης Αγγελαράκης (Adelphi)
Καθ. Σταύρος Περεντίδης (Αθήνα)

ADVISORY EDITORIAL BOARD

Em. Prof. Petros Themelis (Rethymnon)
Prof. Nikos Stampolidis (Rethymnon)
Em. Prof. Alan W. Johnston (London)
Prof. Mariusz Mielczarek (Toruń)
Prof. Angelos Chaniotis (Princeton)
Assist. Prof. Manolis I. Stefanakis (Rhodes)
Dr. Ioannis Touratsoglou (Athens)
Dr. Nikos Litinas (Rethymnon)
Prof. Anagnostis Agelarakis (Adelphi)
Prof. Stavros Perentidis (Athens)

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ είναι μία επιστημονική περιοδική έκδοση με κριτές που περιλαμβάνει μελέτες στην Κλασική Αρχαιολογία, την Επιγραφική, τη Νομισματική και την Παπυρολογία εστιάζοντας στον Ελληνικό και Ρωμαϊκό κόσμο της Μεσογείου από την Υστερομινωική / Υπομινωική / Μυκηναϊκή εποχή (12^{ος} / 11^{ος} αι. π.Χ.) έως και την ύστερη αρχαιότητα (5^{ος} / 6^{ος} αι. μ.Χ.).

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ περιλαμβάνει επίσης μελέτες στην Ανθρωπολογία, Παλαιοδημογραφία, Παλαιοπεριβάλλον, Παλαιοβοτανολογία, Ζωοαρχαιολογία, Αρχαία Οικονομία και Ιστορία των Επιστημών, εφόσον αυτές εμπίπτουν στα προαναφερθέντα γεωγραφικά και χρονικά όρια. Ευρύτερες μελέτες στην Κλασική Φιλολογία και Αρχαία Ιστορία θα γίνονται δεκτές, εφόσον συνδέονται άμεσα με μία από τις παραπάνω επιστήμες.

Παρακαλούνται οι συγγραφείς να λαμβάνουν υπόψη τους τις παρακάτω οδηγίες:

1. Οι εργασίες υποβάλλονται στην Ελληνική, Αγγλική, Γερμανική, Γαλλική ή Ιταλική γλώσσα. Κάθε εργασία συνοδεύεται από μια περίληψη περίπου 250 λέξεων σε γλώσσα άλλη από εκείνη της εργασίας.
2. Συντομογραφίες δεκτές σύμφωνα με το *American Journal of Archaeology*, *Numismatic Literature*, J.F. Oates *et al.*, *Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets*, *ASP*.
3. Οι εικόνες πρέπει να υποβάλλονται σε μορφή αρχείου .jpg ή .tiff και σε ανάλυση τουλάχιστον 1,200 dpi (dots per inch) προκειμένου για γραμμικά σχέδια και 400 dpi για ασπρόμαυρες εικόνες (στην κλίμακα του γκρι). Όλα τα εικονογραφικά στοιχεία πρέπει να είναι αριθμημένα σε απλή σειρά.
4. Οι εργασίες υποβάλλονται σε ένα εκτυπωμένο αντίτυπο, συνοδευόμενα από το κείμενο και τις εικόνες σε ηλεκτρονικό μέσο αποθήκευσης δεδομένων (CD ή DVD).

Είναι υποχρέωση του κάθε συγγραφέα να εξασφαλίζει γραπτή άδεια για την αναπαραγωγή υλικού που έχει δημοσιευτεί αλλού ή είναι αδημοσίευτο.

Οι συγγραφείς θα λαμβάνουν ανάτυπο της εργασίας τους ηλεκτρονικά σε μορφή αρχείου .pdf και έναν τόμο του περιοδικού.

Συνδρομές – Συνεργασίες – Πληροφορίες:

Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία, Π. Μανουσάκη 5 – Β. Χάλη 8, Ρέθυμνο – GR 74100

Δρ. Νίκος Λίτινας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Φιλολογίας, Ρέθυμνο – GR 74100 (litinas@phl.uoc.gr)

Επικ. Καθ. Μανώλης Ι. Στεφανάκης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Ρόδος – GR 85100 (stefanakis@rhodes.aegean.gr)

web: <http://www.eulimene.eu/>

EULIMENE is a refereed academic periodical which hosts studies in Classical Archaeology, Epigraphy, Numismatics, and Papyrology, with particular interest in the Greek and Roman Mediterranean world. The time span covered by EULIMENE runs from the Late Minoan / Sub Minoan / Mycenaean period (12th / 11th cent. BC) through to the late Antiquity (5th / 6th cent. AD).

EULIMENE will also welcome studies on anthropology, palaeodemography, palaeo-environmental, botanical and faunal archaeology, the ancient economy and the history of science, so long as they conform to the geographical and chronological boundaries noted. Broader studies on Classics or Ancient History will be welcome, though they should be strictly linked with one or more of the areas mentioned above.

It will be very much appreciated if contributors consider the following guidelines:

1. Contributions should be in either of the following languages: Greek, English, German, French or Italian. Each paper should be accompanied by a summary of about 250 words in one of the above languages, other than that of the paper.
2. Accepted abbreviations are those of *American Journal of Archaeology*, *Numismatic Literature*, J.F. Oates *et al.*, *Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets*, *ASP*.
3. Illustrations should be submitted in .jpg or .tiff format of at least 1,200 dpi (dots per inch) for line art and 400 dpi for halftones (grayscale mode) resolution. All illustrations should be numbered in a single sequence.
4. Please submit one hard copy of your text and a version on a digital storage media (CD or DVD).

It is the author's responsibility to obtain written permission to quote or reproduce material which has appeared in another publication or is still unpublished.

Offprint of each paper in .pdf format, and a volume of the journal will be provided to the contributors.

Subscriptions – Contributions – Information:

Mediterranean Archaeological Society, P. Manousaki 5 – V. Chali 8, Rethymnon – GR 74100

Dr. Nikos Litinas, University of Crete, Department of Philology, Rethymnon – GR 74100 (litinas@phl.uoc.gr)

Assist. Prof. Manolis I. Stefanakis, University of the Aegean, Department of Mediterranean Studies, Rhodes – GR 85100 (stefanakis@rhodes.aegean.gr)

web: <http://www.eulimene.eu/>

Περιεχόμενα
EYΛIMENH 10-12 (2009-2011)

List of Contents
EULIMENE 10-12 (2009-2011)

Περίληψεις / Summaries / Zusammenfassungen / Sommaires / Riassunti	6
Anthi Dipla , The beginning of narrative art in attic vase painting: A review of proposed theories.....	11
Γιάννος Κουράγιος , Ο αρχαίος δήμος των Αιξωνιδών Αλών Αττικής (σημ. Βούλα –Βουλιαγμένη).....	33
Μανόλης Ι. Στεφανάκης – Βασιλική Πατσιαδά , Η αρχαιολογική έρευνα στον Αρχαίο Δήμο των Κυμισαλέων (Ρόδος) κατά τα έτη 2006-2010: μια πρώτη παρουσίαση	63
Αναστασία Δρελιώση-Ηρακλείδου – Νίκος Λίτινας , Ροδιακό όστρακο με ερωτικό επίγραμμα.....	135
Βιβλιοκρισίες / Book Reviews	
Giuseppe Guzzetta (a cura di), « <i>Morgantina a cinquant'anni dall'inizio delle ricerche sistematiche</i> ». <i>Atti dell'Incontro di Studi (Aidone, 10 dicembre 2005)</i> . Caltanissetta: Salvatore Sciascia Editore, <i>Triskeles</i> , 4, 2008 (Paolo Daniele Scirpo).....	157
Ιωάννης Τουράτσογλου, <i>Συμβολή στην οικονομική ιστορία του βασιλείου της αρχαίας Μακεδονίας (6ος-3ος αι. π.Χ.)</i> . Αθήνα: ΚΕΡΜΑ ΙΙ, 2010 (Στέλλα Δρούγου).....	159
Malcolm Cross, <i>The Creativity of Crete: City States and the Foundations of the Modern World</i> . Oxford: Signal Books, 2011 (Martha W. Baldwin Bowsky).....	162

Περίληψεις / Summaries / Zusammenfassungen /

Sommaires / Riassunti

Anthi Dipla, The beginning of narrative art in attic vase painting: A review of proposed theories, *EΥΛΙΜΕΝΗ* 10-12 (2009-2011), 11-32.

Η αρχή της αφηγηματικής τέχνης στην αττική αγγειογραφία: Μια επισκόπηση των προτεινόμενων θεωριών. Το άρθρο αυτό διερευνά διάφορες θεωρίες των τελευταίων 60 χρόνων σχετικά με την αρχή της αφηγηματικής τέχνης στην αττική αγγειογραφία (και την ελληνική τέχνη γενικότερα). Το διηγηματικό περιεχόμενο μιας σκηνής συνδέεται κλασικά με τη δυνατότητα ανασύνθεσης μιας συγκεκριμένης ιστορίας ή τουλάχιστον μιας συγκεκριμένης πράξης ή δραστηριότητας, ενώ μια πιο στρουκτουραλιστική προσέγγιση το αναγνωρίζει ακόμη και ελλείψει ιδιαίτερων ή συγκεκριμένων στοιχείων, δηλαδή ακόμη και σε σκηνές γενικού περιεχομένου.

Μετά το τέλος της μυκηναϊκής εποχής και ύστερα από μια μακρόχρονη περίοδο ανεικονικής τέχνης αρχίζουν και εμφανίζονται στα αττικά αγγεία, σταδιακά από τη μεσογεωμετρική περίοδο, εικονιστικές σκηνές, με αποκορύφωμα πολυπληθείς παραστάσεις πρόθεσης, εκφοράς και μαχών σε μνημειακά αγγεία της ύστερης γεωμετρικής περιόδου, τα οποία φαίνεται ότι προορίζονταν ως σήματα σε τάφους αριστοκρατών.

Το περιεχόμενο αυτών των σκηνών έχει προσελκύσει αλληπάλληλες συζητήσεις με διάφορους άξονες: είναι γενικό ή ειδικό, συνδέεται δηλαδή στην αντίληψη των αγγειογράφων και των σύγχρονων θεατών με συγκεκριμένα πρόσωπα, τόπο και χρόνο, δηλαδή με την εκφορά και τα κατορθώματα των νεκρών, με τους οποίους συνδέονται τα αγγεία, οι οποίοι ζούσαν στην Αθήνα του τέλους του 8ου αι. π.Χ.; Ακόμη και αν είναι όμως γενικό το περιεχόμενό τους, αυτό σημαίνει απαραίτητως ότι δεν μπορεί να είναι διηγηματικό; Είναι ιστορικό και συγκεκριμένο, αναφέρεται σε γεγονότα της ζωής των νεκρών, ή γενικά στο στυλ μιας ζωής τμημένης και περιπετειώδους; Ή είναι ίσως μυθικό-ιστορικό, αναφέρεται δηλαδή στους ένδοξους προγόνους των νεκρών; Ή μήπως πρόκειται εν τέλει για μυθικές σκηνές; Με γενικό ηρωικό ή συγκεκριμένο περιεχόμενο; Αν ναι, συνδέονται με γνωστά γραπτά έργα, για παράδειγμα το ομηρικό έπος, ή και με έργα που δεν μας έχουν παραδοθεί, ή απηχούν μήπως τρέχουσες προφορικές ιστορίες, που δεν μπορούν μοιραία να ανιχνευθούν; Τελικά μπορούμε να περιμένουμε μυθικές σκηνές στην ελληνική τέχνη πριν από τον 7ο αι., τουλάχιστον σε ό,τι αφορά ορισμένες, λιγοστές σκηνές σε υστερογεωμετρικά αγγεία, που δεν ακολουθούν την εικονογραφία της πρόθεσης και της εκφοράς, λ.χ. μιας σκηνής ναυαγίου, ή αποχαιρετισμού (ή απαγωγής;) γυναίκας από πολεμιστή, που την κρατά από τον καρπό, ένδειξη γαμήλιου δεσμού (ή απαγωγής) κ.ο.κ.; Κάποιες σκηνές πάλης με λιοντάρι, που κατά τεκμήριο ακολουθούν συριακά πρότυπα, έχουν ήδη κατά τα ύστερα γεωμετρικά χρόνια συσχετισθεί με τον Ηρακλή ή αποτελούν αντικείμενο μηχανικής αντιγραφής;

Διάφορες θεωρίες αντιπαραβάλλονται και αποτιμώνται (Carter, Ahlberg-Cornell, Webster, Boardman, Snodgrass, Stansbury-O'Donnell), υπό το φως νέων δεδομένων, αρχαιολογικών (λ.χ. σχετικά με τη φύση και την έκταση των επαφών Ελλάδας και Ανατολής, τον προορισμό ή όχι των αγγείων στη γεωμετρική -ή και

άλλες εποχές- για συγκεκριμένους πελάτες), εικονογραφικών (λ.χ. για τους τρόπους της αφήγησης μιας ιστορίας ως εικόνας σε τόσο πρώιμες εποχές, την αλληλεπίδραση ή όχι τέχνης και λογοτεχνίας και με ποιους όρους) και φιλολογικών (λ.χ. για τον τόπο και τον χρόνο σύνθεσης των επών).

Στην πορεία της συζήτησης αναλύεται ακόμη η σημασία δυο επίμαχων μοτίβων α) της ασπίδας του Διπύλου, που κρατούν ορισμένοι πολεμιστές, κάποτε και σε σκηνές εκφοράς, και έχει συνδεθεί με την οκτάσχημη μυκηναϊκή ασπίδα, ως υποτιθέμενο σύμβολο αναφοράς στο έπος ή εν γένει στην ηρωική εποχή (θεωρία που ανασκευάζεται συστηματικά, με αρχαιολογικά και εικονογραφικά επιχειρήματα) και β) των λεγόμενων Ακτοριόνων/Μολιόνων, μιας παράξενης διπλής μορφής με κοινό σώμα, αλλά και με δύο κεφάλια και ζευγάρια άκρων, που έχει ερμηνευτεί ως οι γνωστοί μυθικοί δίδυμοι ή ως καλλιτεχνική σύμβαση για την απόδοση μορφών που τοποθετούνται δίπλα-δίπλα, ή ως συμβολική αναφορά σε μορφές αχώριστες ή εξαρτώμενες η μία από την άλλη (υποστηρίζεται βάσει εικονογραφικών και άλλων στοιχείων η μεγαλύτερη πιθανότητα της τρίτης άποψης, χωρίς να αποκλείεται εντελώς και η δεύτερη).

Από τα πιο βασικά συμπεράσματα που συνάγονται είναι καταρχάς ότι οι πρώτες μυθικές σκηνές πιθανώς δεν χρονολογούνται πριν από το τέλος της ύστερης γεωμετρικής Ι, αν όχι της ύστερης γεωμετρικής ΙΙ, και κατά τεκμήριο πληθαίνουν από τις αρχές του 7ου αι. π.Χ. Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τη σύγχρονη στην ηρωική πραγματικότητα ίσως σχετίζεται με τις αξιώσεις της αριστοκρατίας της εποχής για καταγωγή από ηρωικές ή μυθικές μορφές. Το έπος, προ-ομηρικό, ή αργότερα και το ομηρικό, φαίνεται να προλείανε το έδαφος για τη χρήση μυθικών προτύπων. Η δε εισροή μοτίβων από την Ανατολή, όπως της πάλης ήρωα με λιοντάρι ή της σφιγγας, που εντείνεται κατά το δεύτερο μισό του 8ου αι. π.Χ., πρέπει να ενθάρρυνε την ταύτισή τους με μορφές της ελληνικής μυθολογίας, ή πιθανότερο να ενέπνευσε γενικά τη δημιουργία εικονογραφικών τύπων για την απεικόνισή τους, όπως επίσης ίσως και η ανεύρεση μυκηναϊκών τεχνουργημάτων με ανάλογες σκηνές. Είτε πραγματική, είτε μυθική, ωστόσο, το σημαντικό είναι ότι τα αττικά αγγεία του τέλους της γεωμετρικής εποχής διηγούνταν μια ιστορία, σημειώνοντας την αυγή μιας διηγηματικής τέχνης, που έμελλε να αναπτυχθεί και να μεγαλοουργήσει κατά την ανατολιζούσα και, κυρίως, κατά την αρχαϊκή περίοδο.

Γιάννος Κουράγιος, Ο αρχαίος δήμος των Αιξωνιδών Αλών Αττικής (σημ. Βούλα – Βουλιαγμένη), *EΥΛΙΜΕΝΗ* 10-12 (2009-2011), 33-62.

The ancient deme of Aixonides Halai, Attica (the modern deme of Voula – Vouliagmeni). The article deals with the reconstruction of the history of the ancient deme of Aixonides Halai, Attica, through the recent rescue-excavations, which were conducted by the Archaeological Service.

The ancient deme included the south part of the modern deme of Voula and the modern deme of Vouliagmeni. It constituted the coastal trittys of the Kekropis tribe after the Kleisthenian reform. The first legal excavation was conducted in 1927 at the Laimos peninsula, Vouliagmeni, where the temple of Apollo Zoster (the cult center of the deme) was discovered. The inscriptions from the temple and the funerary stele and inscriptions from the cemetery, which were discovered later at the site Pigadakia in Voula, identified the whole area with the ancient municipality of Aixonides Halai. Since then the archaeological research has revealed the continuous occupation of the region through the Neolithic, Mycenaean, geometric,

archaic and classical times. Because of the intense building activity in the areas of Voula and Vouliagmeni in the past decade, hundreds of rescue-excavations have been conducted by the archaeologists of the 21st Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities. They have brought to light numerous ancient remains: Part of an extensive early Helladic settlement, Geometric graves, parts of the ancient Classical town, including public structures (e.g. roads and towers), a public building (which is considered to be the Agora), houses of the settlement and graves with rich offerings.

Μανόλης Ι. Στεφανάκης – Βασιλική Πατσιαδά, Η αρχαιολογική έρευνα στον αρχαίο δήμο των Κυμισαλέων (Ρόδος) κατά τα έτη 2006-2010: μια πρώτη παρουσίαση, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 10-12 (2009-2011), 63-134.

The archaeological research at the ancient Demos of Kymissaleis (Rhodes) during the years 2006-2010: A preliminary report. The archaeological research in Kymissala (Rhodes) started in 2006 as a combined project of the Department of Mediterranean Studies, University of the Aegean and the 22nd Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities in collaboration with the School of Rural and Surveying Engineering of the National Technical University of Athens. The region, already known in Medieval Times for its antiquities, has suffered great damage during the last two centuries, mainly caused by unprecedented tomb raiding, while only limited scientific research was carried out in the course of the twentieth century. The main object of the new archaeological research in Kymissala is to determine, for the first time, the spatial organisation and the development of a country-side Demos of Rhodes, as well as to look at the way the community exploited natural resources of the area through time. So far parts of the acropolis and the vast central necropolis have been systematically explored through excavation, while a number of sites, comprising the Demos of Kymissaleis, have been located and surveyed.

Αναστασία Δρελιώση-Ηρακλείδου – Νίκος Λίτινας, Ροδιακό όστρακο με ερωτικό επιγράμμα, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 10-12 (2009-2011), 135-155.

An Erotic Epigram on a Rhodian Ostrakon. During excavations on a plot in the central cemetery of Rhodes a deep filling of black earth with evidence of burning was explored. It contained disintegrated skeleton remains, clay urns, pottery fragments, stamped amphora handles, many small artifacts and a large number of inscribed potsherds. All seem to be transferred there from elsewhere to settle the area probably after a natural disaster. As far as the contents of the inscribed texts are concerned, apart from one literary ostrakon, which is edited in this article, all the other ostraca are documentary and their edition is under preparation.

Based on the palaeographical details the ostrakon can be dated to the end of the third and the first half of the second century B.C. The scribe does not write breathings, accents and other diacritics. Some phonological interchanges are justified as local linguistic characteristics. Lines 1-10 preserve two elegiac distichs and lines 11-14 contain one pentameter and one incomplete hexameter. Two hypotheses can be advanced: (a) The epigram consisted of (at least) four elegiac distichs. The hexameter of the third elegiac couplet and the pentameter of the fourth elegiac couplet have been omitted, either deliberately or by mistake. (b) The

epigram consisted of three elegiac distichs and the scribe wrote the pentameter of the last distich before the hexameter.

The content of the epigram(s) is that Glykera, perhaps a Samian hetaira, managed to be freed from her *eros* by vowing to dedicate a painting of a *pannychis* that had taken place on some occasion. Now a deity is asked that a *thiasos* already offered should also function as a *lysis* from *eros* for Papyrides. However, the kind of the *thiasos* and the way it is dedicated are not clear. Also, there are some questions concerning the corresponding elements between the two stories of Glykera and Papyrides. Since there are missing verses or the verses are reversed, as said above, it is uncertain whether the text constitutes one or two different epigrams. In the first scenario, it is most likely that the epigram belongs to the category of erotic ones, in which the poet refers to a past event and now asks the deity to act likewise in a parallel situation. However, it is not certain whether Glykera and Papyrides were involved in the past. The name Glykera is characteristic for *hetairae*, while the name Papyrides, which derives from Papylos, is attested only in a Byzantine inscription in Bithynia. The deity involved in this story may be Dionysus (because of the *thiasos*) or Adonis (because of the *pannychis*).

The verses preserved on the Rhodian ostrakon are not included in the *Anthologia Graeca*. It would be tempting to assume that the surface of the ostrakon was used for writing down a hasty and incomplete draft of a poet's original creation. However, it seems more likely that we are dealing with the copy of an already existing text. The style and content of the Rhodian erotic epigram, which is written in the Ionic dialect, do not offer internal evidence concerning the poet's identity. The phrase *τὴν τότε παννυχίδα* is found in Posidippus, the phrase *ἀνέθηκεν ὀρᾶσθαι τοῖς φιλέρωσιν* finds a good parallel in the Callimachean *ἀνέθηκεν ἐπεσομένοισιν ὀρᾶσθαι*, the word *φιλέρωσ* was used by Meleager, and the phrase *καὶ οὐ δέχου* is found in two Byzantine epigrams (Julian and Agathias). But these phrases alone could not indicate Posidippus or Callimachus as the potential composer of our epigram. Besides, the metric sequence dddsd in the third verse, where a spondee occurs before the bucolic diaeresis (Naeke's law), is almost prohibitive in the Hellenistic epigram, with the exception of one verse of Asclepiades of Samos, one verse of Posidippus and another of Leonides. Moreover, a word-break after the first short syllable of the fourth foot is rare. Therefore, it is more likely that the composer of our epigram is either a poet of the third century B.C., from whom Posidippus borrowed the phrase *τὴν τότε παννυχίδα*, or a poet of the third or the early second century B.C., who borrowed that phrase from Posidippus.

We might be entitled to conclude that the reference to a Samian *hetaira* could indicate a Samian epigrammatist, such as Asclepiades or Hedylyus. First, Asclepiades influenced Posidippus, Hedylyus and Callimachus. The metrical sins in l. 1 and 3 present a strong counter argument to our hypothesis that Asclepiades could be the poet in question, even though the violation of Naeke's law occurs once in Asclepiades' poems. However, there exist some other evidence that fits Asclepiades' vocabulary, style and themes: he had composed another erotic epigram on Samian *hetairai* (*AP* 5.207), he had used phrases that refer to Homer (cf. for instance the Homeric *ἐν πίνακι* on the Rhodian ostrakon), and to other lyric poets (cf. the phrase *ἀποίθεμαι ἔρωτα*, which refers to Theognis, the adjective *ἠδύπικρος* and the participle *θέλουσα*, which refer to the Sapphic *γλυκύπικρος* and *κῶκ θέλουσα*

respectively). Moreover, Asclepiades includes technical terms that have a poetic dimension (such as the legal phrase *τάσσω λύσιν* in the Rhodian epigram) and creates new words by changing one component of an already existing known poetic word (for example the word *ἡδυπίκρους* instead of *γλυκυπίκρους*). Finally, some words of our epigram are placed in the same metrical position as in other epigrams of Asclepiades. More precisely, in the *AP* 5.207, *αἱ Σάμιαι* are cited in the beginning of the epigram at the start of the first verse, just like *ἡ Σαμίη* in the Rhodian epigram. In the case of *AP* 5.202, 6, attributed to Asclepiades or Posidippus, the pronoun *τήνδε* occurs in the same position in the pentameter of the third elegiac couplet. The composer of our epigram creates an alliteration of Δ *καὶ σὺ δέχου θάσσον τῆς ση... τάξας Παιπυλίδη τήνδε λύσιν δακρύων* (which becomes stronger if we restore *Ἄδωνι* or *Διόνυσε* in the missing part). Alliteration is a characteristic feature of Asclepiades, such as the alliteration of Λ in the epigram *AP* 5.164, 3 and the alliteration of X in the epigram *AP* 5.162, 2-3. Moreover, the way Asclepiades treats love can be traced in the Rhodian epigram: there is no sign of erotic lust, heterosexual love dominates the epigram and the intense erotic feelings are ridiculed. Finally, the composition of short epigrams (usually of two distichs, but also some of three distichs) is characteristic in Asclepiades. In addition, the adjective *ἡδυπίκρους* combined with the name *Παιπυλίδης* might suggest a word play with the name Hedylyus. This could support the hypothesis that either Hedylyus, also from Samos, was the composer of the epigram, if we accept that he made a word play with his name, or one of his circle and friends (e.g. Asclepiades) played with his name.

All these observations do not exclude the assumption that the epigram on the ostrakon was a composition which imitated well known Hellenistic themes (e.g. of *hetaira*) and styles (e.g. of Asclepiades, Hedylyus or Posidippus).

Finally, the archaeological context of the ostrakon is not indicative of its use and purpose and cannot explain why and how a Samian woman could be of interest in Rhodes.

Ο ΑΡΧΑΙΟΣ ΔΗΜΟΣ ΤΩΝ ΑΙΞΩΝΙΔΩΝ ΑΛΩΝ ΑΤΤΙΚΗΣ (ΣΗΜ. ΒΟΥΛΑ – ΒΟΥΛΙΑΓΜΕΝΗ)*

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΡΩΤΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Η μεγάλη σε έκταση περιοχή των Αλαιέων, που περιλαμβάνει τους σημερινούς δήμους Βούλας-Βουλιαγμένης¹ (**εικ. 1α**), ήταν κατοικημένη ήδη από τους προϊστορικούς χρόνους. Στο ακρωτήριο Πούντα, ο Θεοχάρης² διαπίστωσε την ύπαρξη νεολιθικού οικισμού. Η νησίδα Κατραμονήσι ή Υδρούσα, που βρίσκεται ακριβώς απέναντι από την ακτή του ναυτικού ομίλου της Βούλας, είναι γνωστή για τα προϊστορικά κατάλοιπα. Αλλά και ο λόφος στη χερσόνησο Καβούρι, υποδηλώνει την κατοίκηση της περιοχής ήδη από την Ύστερη Νεολιθική εποχή³.

Στην Αλυκή ή Νησί, όπως ονομαζόταν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα η περιοχή ανατολικά της χερσονήσου της Πούντας, ξένοι περιηγητές, όπως οι Fauvel και Gropius⁴ είχαν εντοπίσει αρχαιότητες στην περιοχή της Γλυφάδας και της Βούλας, που αγοράστηκαν από μουσεία του εξωτερικού⁵. Την ίδια περίοδο εντοπίστηκε από αρχαιολόγους μυκηναϊκό νεκροταφείο, που σήμερα τοποθετείται στα ΝΑ της πλατείας Κρήτης, στα σύνορα δηλαδή Γλυφάδας και Βούλας, εξ ου και στις παλιές δημοσιεύσεις αναφέρεται ως Αλυκή Γλυφάδας και άλλοτε ως Αλυκή Βούλας. Το νεκροταφείο συλλήθηκε περί το 1880 και τα ευρήματά του πουλήθηκαν σε Ξένα Μουσεία, όπως το Μουσείο του Βερολίνου⁶.

Η Αρχαιολογική Εταιρεία ανέθεσε στον Δ. Φίλιο να ανασκάψει κάποιους από τους τάφους, που δεν είχαν συλληθεί, χωρίς τελικά να πραγματοποιηθεί η ανασκαφή. Το 1919, ο Αντώνιος Κεραμόπουλλος εντόπισε πενήντα συλλημένους θαλαμοειδείς τάφους⁷, ενώ η συστηματική ανασκαφή από τον Ιωάννη Παπαδημητρίου διήρκεσε από το 1953

---

* Θερμές ευχαριστίες για την άριστη συνεργασία απευθύνονται σε όλους τους συναδέλφους αρχαιολόγους, μονίμους και ωρομισθίους, αρχιτέκτονες, συντηρητές σχεδιαστές, αρχιτεχνίτες και εργάτες, αλλά και τους εθελοντές φοιτητές για την συνεργασία και τη βοήθειά τους στην πραγματοποίηση του δύσκολου ανασκαφικού έργου στην περιοχή του δήμου των Αιξωνίδων Αλών που δεν τελειώνει μόνο με την ανασκαφή. Ιδιαίτερες ευχαριστίες απευθύνονται στις μονίμους συναδέλφους κ.κ. Μαίρη Γιαμαλίδη και Λίνα Μακραδήμα, τις ωρομισθίες αρχαιολόγους κ.κ. Κατερίνα Κυλίτη και Λίνα Δεσποτίδου, καθώς και στη συνάδελφο αρχαιολόγο Ιουλία Λουρεντζάτου για τη συμμετοχή της στη σωστική ανασκαφή στον Αστέρα Βουλιαγμένης και για τη βοήθειά της στη συγγραφή του παρόντος άρθρου.

¹ Eliot 1962, 25-26.

² Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 14.

³ Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 10.

⁴ Πρωτοφάλης 1947, 64-84.

⁵ Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 22.

⁶ Furtwängler 1885, 4-8 και Furtwängler und Loeschke 1886, 37-39, πιν. 18.

⁷ Κεραμόπουλλος 1919.

έως το 1957⁸. Ο τελευταίος ανέσκαψε δώδεκα ασύλλητους θαλαμοειδείς τάφους και έναν πρωτοελλαδικό λακκοειδή. Ήταν όλοι λαξευμένοι στο φυσικό βράχο και έδωσαν μία πληθώρα ευρημάτων, όπως πήλινα ειδώλια και αγγεία, κύλικες, κύπελλα, πρόχους, αμφορείς και πυξίδες⁹. Ο προϊστορικός οικισμός, που συνδέεται με το εκτεταμένο και πλούσιο νεκροταφείο της μυκηναϊκής εποχής, δεν έχει εντοπιστεί. Επίσης, η ανεύρεση και άλλων θαλαμοειδών τάφων στην οδό Πρίγκηπος Πέτρου¹⁰ αργότερα, δεν βοήθησε στον προσδιορισμό της θέσης. Τον Φεβρουάριο του 2009, στην οδό Καποδιστρίου 3, στη προέκταση της οδού Πρίγκηπος Πέτρου, κατά τις εργασίες διάνοιξης του αγωγού φυσικού αερίου εντοπίστηκε μεγάλος κιβωτιόσχημος τάφος Γεωμετρικών χρόνων, κατασκευασμένος από μεγάλες σχιστολιθικές πλάκες. Μία από τις καλυπτήριες πλάκες του είχε καταρρεύσει στο εσωτερικό χωρίς να προκαλέσει ζημιά στα αγγεία του τάφου (**εικ. 2α**). Περισυνελέχθησαν συνολικά έξι αγγεία –σκύφοι και πρόχοι– που χρονολογούνται στην Ύστερογεωμετρική περίοδο. Ιδιαίτερος είναι ο σκύφος με την διακόσμηση οκτώσχημης ασπίδας που παραπέμπει σε μυκηναϊκά πρότυπα¹¹ (**εικ. 2β**).

ΝΕΩΤΕΡΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Εξαιρετικά χρήσιμη για την μελέτη των ευρημάτων των νέων σωστικών ανασκαφών υπήρξε η μελέτη της αρχαιολόγου Ιωάννας Ανδρέου¹², που περιελάμβανε τα αποτελέσματα των παλαιότερων ανασκαφών της τότε Β΄ ΕΠΚΑ. Οι ανασκαφές αυτές αποδεικνύουν την κατοίκηση της θέσης και κατά τη Γεωμετρική εποχή. Φαίνεται ότι κατά την Γεωμετρική περίοδο είχαν αναπτυχθεί μόνιμες εγκαταστάσεις και νεκροταφεία κοντά στους βασικούς οικισμούς της Κλασικής περιόδου¹³. Για την Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο τα αρχαιολογικά ευρήματα είναι λιγότερα, αλλά επαρκή για να δώσουν στοιχεία για την τοπογραφία του αρχαίου δήμου των Αιξωνιδών Αλών. Τα στοιχεία για την Ύστερη Αρχαϊκή περίοδο είναι περισσότερα και φανερώνουν ότι στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ., που συντελούνται οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένης¹⁴, αρχίζει και η οικιστική οργάνωση του δήμου¹⁵. Στην ίδια περίοδο χρονολογείται η πρώτη κατασκευαστική φάση του ναού του Απόλλωνα Ζωστήρα, του θρησκευτικού κέντρου του δήμου των Αλαιών, της ιερατικής οικίας του ιερού¹⁶, καθώς και αρκετοί τάφοι και μικρά ιερά¹⁷. Από τα ανασκαφικά δεδομένα, διαπιστώνεται η καλύτερη διατήρηση οικοδομικών λειψάνων του 5^{ου} και 4^{ου} αι. π.Χ., ενώ η ελληνιστική και η ρωμαϊκή εποχή αντιπροσωπεύονται από ελάχιστα οικοδομικά λείψανα και τάφους¹⁸. Από τις παλαιότερες ανασκαφές προκύπτει

⁸ Παπαδημητρίου 1954, 72-88. Παπαδημητρίου 1955, 78-79. Παπαδημητρίου 1957.

⁹ Ορισμένα από τα ευρήματα βρίσκονται στο αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά, ενώ τα πιο σημαντικά στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

¹⁰ Ανδρέου 1994, 191.

¹¹ Coldstream 1968. Rombos 1988.

¹² Ανδρέου 1994.

¹³ Πετράκος 1979, 86 (Καβάλας και Λαρίσης).

¹⁴ Παπαχατζής 2004, 396, σημ. 3.

¹⁵ Ανδρέου 1994, 192.

¹⁶ Κουρουγιώτης 1927-28, 49. Σταυρόπουλος 1938, 3.

¹⁷ Πετράκος 1979, 78 (οικ. Πετράκη).

¹⁸ Ανδρέου 1994, 192. Αλεξανδρή 1973-74, 205 (οικ. Τσώλη). Κυριαζοπούλου 1985, 59 (οικ. Φωκά). Πετράκος 1987 (οικ. Κονσολάκη). Πετριτάκη 1980, 73 (οικ. Γαλιού). Κουρίνου 1981α, 50 (οικ. Περδικούρη). Κουρίνου 1981β, 53 (οδός Αθηνάς-Πολύμνιας-Βορρέου).

επίσης ότι κατά την Ύστερη Αρχαιότητα και την Βυζαντινή εποχή ήταν σε χρήση οι αρχαίες οδικές αρτηρίες¹⁹, ενώ τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα είναι λιγοστά.

ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΚΛΕΙΣΘΕΝΗ – Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΤΩΝ ΑΙΞΩΝΙΔΩΝ ΑΛΩΝ

Ο Πausanias (1.31.1) με την έκφραση «ὡς ἔτυχεν ἕκαστος οἰκισθεὶς»²⁰ εννοεί πως οι συνοικισμοί της υπαίθρου, που και πριν τον Κλεισθένη ονομάζονταν δήμοι, δεν ήταν τεχνητοί πολιτικοί οργανισμοί όπως η πόλη, αλλά αυτόνομες εγκατάστασεις αγροτών, που σε όλη την αρχαιότητα συνιστούσαν τον πυρήνα της Αθηναϊκής Δημοκρατίας²¹. Ο ρόλος τους στην πολιτική ζωή έγινε πραγματικά δημοκρατικός, μετά τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη, διαχωρίζοντας τη δράση τους από τα συμφέροντα των ευγενών ή των συγγενικών οικογενειών. Για να το πετύχει αυτό ο Κλεισθένης μοίρασε ολόκληρη την Αττική, δηλαδή τις αγροτικές κοινότητες (δήμους) σε τριάντα μέρη, που ονόμασε τριττύες και με βάση αυτές σχημάτισε τις δέκα φυλές²². Ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι κάθε φυλή είχε δέκα δήμους, θεωρώντας το συνολικό αριθμό τους εκατό, ενώ ο Στράβων δίνει ως συνολικό αριθμό εκατόν εβδομήντα με εκατόν εβδομήντα τέσσερις²³. Ο Πausanias, αντιθέτως, δεν έδειξε ενδιαφέρον να κατονομάσει τον ακριβή αριθμό των δήμων, αλλά ανέφερε μόνον είκοσι, που είχαν τις αξιολογότερες λατρείες, μεταξύ αυτών και ο δήμος των Αιξωνιδών Αλών²⁴. Επομένως, συνάγεται ότι ο αριθμός των δήμων δεν ήταν σταθερός σε όλες τις εποχές. Ο Στράβων, απαριθμώντας τους παραλιακούς δήμους από τον Πειραιά προς το Σούνιο, αναφέρει πρώτα το Φάληρο, έπειτα τον Αλιμούντα (Αλιμο), τρίτη την Αιξωνή (Γλυφάδα) και τας Αλάς Αιξωνίδας (σημερινή Βούλα-Βουλιαγμένη) και έπειτα τον Αναγυρούντα (Βάρη)²⁵.

Ο δήμος των Αιξωνιδών Αλών μαζί με τη γειτονική Αιξωνή²⁶, απαρτίζουν την παραλιακή τριτύ της Κεκρωπίδος φυλής, που περιλάμβανε τέσσερις δήμους του άστεως και πέντε της Μεσογαίας, συνολικά δηλαδή έντεκα²⁷ (**εικ.1β**). Η ονομασία του δήμου οφείλεται αφενός μεν στη γεωγραφική θέση δίπλα στη Αιξωνή και αφετέρου στην

¹⁹ Τοιριγώτη 1982, 57 (οικ. Πολλέντρι). Κυριαζοπούλου 1984, 39 (οικ. Μάμαλη).

²⁰ «Δῆμοι δὲ οἱ μικροὶ τῆς Ἀττικῆς, ὡς ἔτυχεν ἕκαστος οἰκισθεὶς, τὰδε ἐς μνήμην παρείχοντο· Ἀλιμουσίους <μέν> Θεσοφόρου Δήμητρος καὶ Κόρης ἐστὶν ἱερόν, ἐν Ζωστήρῃ <δὲ> ἐπὶ θαλάσσης καὶ βωμὸς Ἀθηνᾶς καὶ Ἀπόλλωνος καὶ Ἀρτέμιδος καὶ Λητώυς. τεκεῖν μὲν οὖν Λητώ τοὺς παῖδας ἐνταῦθα οὐ φασι, λύσασθαι δὲ τὸν ζωστήρα ὡς τεξομένην, καὶ τῷ χωρίῳ διὰ τοῦτο γενέσθαι τὸ ὄνομα».

²¹ Παπαχατζής 2004, 396, σημ. 3.

²² «Καὶ ταύτας ἐπονομάσας τριττύς, ἐκλήρωσεν τρεῖς εἰς τὴν φυλὴν ἐκάστην, ὅπως ἐκάστη μετέχη πάντων τῶν τόπων. καὶ δημότας ἐποίησεν ἀλλήλων τοὺς οἰκούντας ἐν ἐκάστῳ τῶν δήμων, ἵνα μὴ πατρόθεν προσαγορεύοντες ἐξελέγχωσιν τοὺς νεοπολίτας, ἀλλὰ τῶν δήμων ἀναγορεύωσιν. ὅθεν καὶ καλοῦσιν Ἀθηναῖοι σφᾶς αὐτοὺς τῶν δήμων» (Αριστοτέλης, *Αθην. Πολιτ.* 21,4). Δέκα περιελάμβαναν την περιοχή του άστεως, την Αθήνα και τα προάστια, δέκα τα παράλια εκτός από τα παράλια του Πειραιά και του Φαλήρου που ανήκαν στο άστυ και δέκα τη Μεσογαία, δηλαδή την περιοχή της Πεντέλης και του Υμηττού. Κάθε μία από τις φυλές πήρε το όνομά της έναν μυθικό ήρωα, Παπαχατζής 2004, 396, σημ. 3.

²³ Ηρόδοτος 5.69, Στράβων 9.396.

²⁴ Πausanias 1.31.1.

²⁵ «Μετὰ δὲ τὸν Πειραιᾶ Φαληρεῖς δήμος ἐν τῇ ἐφεξῆς παραλίᾳ· εἴθ' Ἀλιμούσιοι Αἰξωνεῖς Ἀλαιεῖς οἱ Αἰξωνικοὶ Ἀναγυράσιοι· εἶτα Θοραιεῖς Λαμπτρέις Αἰγιλιεῖς Ἀναφλύστιοι Ἀζηνιεῖς· οὗτοι μὲν οἱ μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Σουνίου... καὶ κατὰ τοὺς Αἰξωνέας δ' ἔστιν Ὑδροῦσσα» (Στράβων 9.1.21).

²⁶ Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990. Από τον δήμο της Αιξωνής, που ήταν πολύ μεγαλύτερος και πιο ανεπτυγμένος από των Αιξωνιδών Αλών, έχουν αποκαλυφθεί ελάχιστα οικοδομικά κατάλοιπα.

²⁷ Whitehead 1986, 372.

ύπαρξη Αλυκών κατά μήκος της ακτής στην περιοχή της πλάζ του ΕΟΤ²⁸. Οι Αλαιείς εξέλεξαν έξι βουλευτές, αριθμός που αντιστοιχεί σε διακόσους ελεύθερους πολίτες σε ένα σύνολο οκτακοσίων περίπου πολιτών²⁹.

ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Δρόμοι. Η οικιστική ανάπτυξη του αρχαίου δήμου οργανώθηκε γύρω από τους μεγάλους άξονες κυκλοφορίας, οι οποίοι εξυπηρετούσαν τις εσωτερικές τους ανάγκες αλλά και τους συνέδεαν με τους γειτονικούς δήμους³⁰. Οι τέσσερις βασικές αρχαίες αρτηρίες ταυτίζονται με μεγάλη ακρίβεια με τις αντίστοιχες σημερινές κεντρικές οδούς της λεωφόρου Βουλιαγμένης, Βάρης, Καλύμνου και Βασιλέως Παύλου. Η σημερινή λεωφόρος Βάρης συνέδεε τους Αλαιείς με το δήμο του Αναγυρούντος. Η σημερινή οδός Ελευθερίας ταυτίζεται με το σημαντικότερο οδικό άξονα, που συνέδεε τους οικισμούς των Αιξωνιδών Αλών με το Ιερό του Απόλλωνος Ζωστήρος στη Βουλιαγμένη, διασχίζοντας το κεντρικό νεκροταφείο του δήμου, που τοποθετείται στη σημερινή περιοχή Πηγαδάκια³¹. Η κατασκευή των δρόμων ήταν σχετικά απλή και συχνά, όπου επιτρεπόταν, χρησιμοποιούταν ως οδόστρωμα η επιφάνεια του φυσικού βράχου. Σε σημεία που το έδαφος ήταν επικλινές κατασκευάζονταν αναλημματικοί τοίχοι και το οδόστρωμα διαμορφωνόταν από λίθους και χώμα³², ενώ στις πεδινές περιοχές τα οδοστρώματα διαμορφώνονταν από χώμα, λίθους, άμμο, θηραϊκή γη, χαλίκια και στάχτη³³. Οι περισσότεροι δρόμοι είχαν πλάτος 2,50-3μ., ενώ αποκαλύφθηκαν και οδικές αρτηρίες με πλάτος 5μ.³⁴ (**εικ. 3**). Ο τρόπος κατασκευής τους είναι παρόμοιος με αυτόν των οδικών αρτηριών του αρχαίου δήμου της Αιξωνής, που έχουν αποκαλυφθεί στην περιοχή της σημερινής Γλυφάδας³⁵.

Δύο τμήματα αρχαίου δρόμου εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια εργασιών για την κατασκευή του τροχιόδρομου από τη Γλυφάδα έως τη Βούλα³⁶. Το πρώτο τμήμα αποκαλύφθηκε επί της Λεωφόρου Αλκυονιδών, μεταξύ της εισόδου του ΠΙΚΠΑ και του χώρου στάθμευσης της παραλίας, σε βάθος 2,00μ. από την επιφάνεια του οδοστρώματος της λεωφόρου. Το δεύτερο τμήμα αποκαλύφθηκε λίγο πιο κάτω και οριζόταν από αναλημματικό τοίχο κατασκευασμένο από διπλή σειρά αργών λίθων, που κατά τόπους συνδέονταν μεταξύ τους με μικρότερους, συνολικού σωζόμενου μήκους 45μ. και πλάτους

²⁸ Κεραμόπουλλος 1919, 32. Κουρουνιώτης 1927-28. Eliot 1962, 25-26.

²⁹ Traill 1975, 64. Με το να χρησιμοποιεί στο όνομά του κάθε πολίτης και το δήμο και να παραλείπει το όνομα του γένους, άρχισε σύμφωνα με τον Αριστοτέλη να αμαυρώνεται η φήμη των παλαιών αριστοκρατικών γενών και να ευδώνεται έτσι η εξέλιξη προς τη δημοκρατία, Παπαχατζής 2004, 396, σημ. 3.

³⁰ Ανδρέου 1994, 186, εικ. 2.

³¹ Λιάγκουρας 1973-74, 63-64, 58 (οικ. Τριπολιτσιώτη-Παλαγγιά). Πετράκος 1979, 78 (οικ. Βρυζάκη) και 76. Λιάγκουρας 1967, 134 (οικ. Μουτζουβή). Κουρίνου 1981α, 49 (οικ. Παπαϊωάννου και οικ. Σιβρίδη) και 48 (οικ. Τουλούμη), Λιβιεράτου 1987, 86 (οικ. Γαλανοπούλου). Αλεξανδρή 1973-74, 160 (οικ. Περβανίδη και Λαμπροπούλου). Πετράκος 1979, 78 (οικ. Κριμήλη- Καλελιοπούλου). Τσιριγώτη 1982, 55 και 57 (οικ. Ροδίτη και Πολλέντρι). Κυριαζοπούλου 1984, 39-40 (οικ. Αυγουστάτου και Μπένου). Πετράκος 1987, 79 (οικ. Σίμωση), 88 και 90 (οικ. Λώλου και Κανιαμού). Κυριακού 1979, 79 (οικ. Καμαρωτού και Κόκκοτα).

³² Ανδρέου 1994, 194.

³³ Αλεξανδρή 1973-74, 160 (οικ. Λαμπροπούλου). Λιβιεράτου 1987, 86 (οικ. Γαλανοπούλου).

³⁴ Κουρίνου 1981α, 49 (οικ. Παπαϊωάννου). Κυριαζοπούλου 1983, 50 (οικ. Αποστολάτου).

³⁵ Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 87-88, εικ. 75, εικ. 76.

³⁶ Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε στο ύψος της Α΄ πλάζ της Βούλας από την αρχαιολόγο Κατερίνα Κυλίτη.

0,70μ. Ο τοίχος χανόταν κάτω από τις επιχώσεις του χώρου στάθμευσης της παραλίας. Στα δυτικά του εντοπίστηκε μία στρώση από βότσαλα, πλάτους 2,00μ., που αποτελούσε το οδόστρωμα του δρόμου. Ο χώρος κατακλύζονταν συνεχώς από τα αναβλύζοντα ύδατα, καθώς βρισκόταν κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας, δυσχεραίνοντας ιδιαίτερα το ανασκαφικό έργο. Ο αρχαίος δρόμος μετά το περάς της ανασκαφής καταχώθηκε χωρίς να καταστραφεί.

Οικισμοί. Οι οικισμοί των Αλαιέων ήταν δύο και αναπτύχθηκαν στο κέντρο του δήμου, γύρω από τις κεντρικές αρτηρίες. Στους χαμηλούς λόφους, μακριά από τις Αλυκές και τις ελώδεις εκτάσεις, ιδρύθηκαν οι συνοικισμοί, ενώ στην υπόλοιπη έκταση του δήμου υπήρχαν μικρές αγροτικές εγκαταστάσεις³⁷. Παλιές σωστικές ανασκαφές στην περιοχή της Βούλας έδειξαν ότι ο δήμος περιελάμβανε ανεπτυγμένα οικιστικά σύνολα, για τα οποία οι γνώσεις μας είναι περιορισμένες, όπως συμβαίνει και για τους υπόλοιπους δήμους εκτός άστεως³⁸. Στους αγροτικούς δήμους συνήθως συναντάμε μονάδες αγροτικού χαρακτήρα, όπως στο χώρο του αεροδρομίου των Σπάτων³⁹. Όπως αναφέρει και η Ανδρέου έχουν αποκαλυφθεί και μεμονωμένα συγκροτήματα σπιτιών, διάσπαρτα κατά μήκος των βασικών δρόμων⁴⁰.

Ακρόπολη. Στην κορυφή του χαμηλού λόφου, που ονομάζεται Καστράκι, ακριβώς στα σύνορα των δήμων Βουλιαγμένης και Βάρης εντοπίζεται η ακρόπολη των Αιξωνιδών Αλών⁴¹. Πρόκειται για ένα μικρό πλάτωμα διαστάσεων 100x40μ. με πανοραμική θέα σε όλο το Σαρωνικό και τη Δυτική Αττική, με φυσική οχύρωση ανατολικά και δυτικά, που προστατεύεται από τη βραχώδη και απότομη φυσική διαμόρφωση και από έναν ισχυρό τεράγωνο πύργο διαστάσεων 10x10μ. (εικ. 4). Το τείχος της ακρόπολης είναι ορατό στην νοτιοανατολική πλευρά. Είναι κατασκευασμένο από μεγάλους ογκόλιθους, αλλά μεγάλο τμήμα του έχει καταρρεύσει και είναι ορατή μόνο η θεμελίωση. Στο εσωτερικό του λόφου υπάρχουν πολλά κτίσματα, τα οποία διακρίνονται επιφανειακά⁴². Σε πρόσφατη αυτοψία περισυνελέγησαν όστρακα και κεραμίδες οροφής που χρονολογούνται στον 5^ο-4^ο αι. π.Χ. Η θέση εξασφάλιζε τον πλήρη έλεγχο όλης της περιοχής και εποίτευε τους οικισμούς, τις οδικές αρτηρίες και κυρίως το Ιερό του Απόλλωνος Ζωστήρος⁴³.

Συνοικισμοί⁴⁴. Σύμφωνα με την Ανδρέου οι βασικοί συνοικισμοί του δήμου ήταν δύο, ο βορειοδυτικός και ο νοτιοανατολικός. Ο ΒΔ έχει σχεδόν τριγωνικό σχήμα –και σύμφωνα πάντα με την Ανδρέου⁴⁵– αναπτύχθηκε στη σύμβολη δύο βασικών οδικών αρτηριών και γύρω από αρχαίο ναό⁴⁶ διαστάσεων 8,50x5,75μ., με πρόδομο και σηκό. Στον συνοικισμό αποκαλύφθηκαν και άλλες μικρότερες οδικές αρτηρίες, μικρότερα

³⁷ Ανδρέου 1994, 194-195.

³⁸ Ανδρέου 1994, 195.

³⁹ Σταϊνχάουερ 1982.

⁴⁰ Ανδρέου 1994, 195.

⁴¹ Travlos 1988, 467.

⁴² Ανδρέου 1994, 196, εικ. 5.

⁴³ Ανδρέου 1994, 195, εικ. 4.

⁴⁴ Ιδιαίτερα σημαντικές για την συμπλήρωση της εικόνας της οικιστικής οργάνωσης και του πολεοδομικού ιστού του αρχαίου δήμου ήταν οι σωστικές ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν στους σύγχρονους δήμους της Βούλας και της Βουλιαγμένης από το 2006 που ανέλαβαν ως υπεύθυνοι αρχαιολόγοι αυτών των περιοχών ο υπογράφων και η κα Μαίρη Γιαμαλίδη.

⁴⁵ Ανδρέου 1994, 196, εικ. 6.

⁴⁶ Ο ναός είχε αποκαλυφθεί στο Ο.Τ. 120 του σημερινού δήμου της Βούλας στην οδό Καλύμνου, στο οικόπεδο Περβανίδη, Λιάγκουρας 1973-74, 63-64.

ιερά⁴⁷, κατοικίες⁴⁸, αλλά και εργαστήρια κεραμικής πλήρως εξοπλισμένα με δεξαμενές και αγωγούς⁴⁹. Στον ίδιο συνοικισμό βρέθηκαν θεμέλια κυκλικών κτισμάτων με πιθανή λατρευτική σημασία, αλλά δυσδιάγνωστη χρήση⁵⁰. Στον ΝΑ οικισμό, που αποτελεί ένα ενιαίο πολεοδομικό σύνολο, έχει επίσης τριγωνικό σχήμα και οριοθετείται από τρεις αρχαίες οδικές αρτηρίες (σημερινές οδοί Καλύμνου και Βάρης), οι οικίες είναι κτισμένες μεταξύ δευτερευόντων δρόμων⁵¹ και αποτελούνται από τρία ή τέσσερα δώματα⁵². Αποκαλύφθηκαν επίσης αρκετά μικρά ιερά με ιδιαίτερους περιβόλους και κυκλικά κτίσματα ίσως λατρευτικού χαρακτήρα⁵³.

Αντιπροσωπευτικό δείγμα του οικισμού είναι το συγκρότημα κατοικιών που αποκαλύφθηκε το 1973⁵⁴ και οριοθετείται από τις οδούς Ηρακλειδών, Καλύμνου και Δραγατσανίου, που δείχνει τη διάρκεια χρήσεως των οικιών από τα τέλη του 4^{ου} έως τα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. με διάφορες προσθήκες, διαμορφώσεις και κατασκευαστικές φάσεις. Περιλαμβάνει έξι ή επτά οικίες, που ορίζονται από μικρούς δρόμους (εικ. 5), και ανάμεσα στις οποίες διακρίνεται για την κάτοψη του ένα μονόχωρο κυκλικό κτίσμα διαμέτρου 6μ. που έχει είσοδο από την αυλή ενός σπιτιού. Κοντά στα συγκροτήματα αυτά βρέθηκαν δεξαμενές ύδρευσης με αποχετευτικά δίκτυα και εργαστήρια⁵⁵. Χαρακτηριστικός είναι ο μικρός ναός με πρόδομο, σηκό και μικρή εσχάρα, που διατηρεί ψηφιδωτό δάπεδο με γεωμετρικά σχέδια.

Εκτός από τους οργανωμένους οικισμούς υπήρχαν και μικρότερες οικιστικές μονάδες, αλλά και εγκαταστάσεις αγροτικού και κτηνοτροφικού χαρακτήρα⁵⁶, που εξυπηρετούνταν από σειρά αναλημματικών τοίχων, που βρέθηκαν στις πλαγιές του Υμητιού στη νότια περιοχή του αρχαίου δήμου⁵⁷, αλλά και πρόσφατα στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Κούγια, στην οδό Γληνού. Είναι αμελούς κατασκευής από τοπικούς λίθους και εκτείνονται στη πλαγιά ενός χαμηλού λόφου σε μήκος 35μ. περίπου. Κατασκευάστηκαν για να συγκρατούν τα πρηνή του εδάφους, εκμεταλλευόμενοι το χρώμα για τις καλλιέργιες (εικ. 6).

Για τα κτίσματα δημόσιου χαρακτήρα του δήμου των Αιξωνίδων Αλών δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ένας πύργος τετράγωνης κάτοψης στη οδό Σπύρου Μελά, ο οποίος είναι ορατός μέχρι σήμερα⁵⁸ και διατηρείται σε πολύ

⁴⁷ Τσιριβάκος 1969, 89-90 (οικ. Καλούμενου).

⁴⁸ Λιάγκουρας 1967, 134 (οικ. Γιαννάκη). Τσιριβάκος 1969, 89 (οικ. Καλούμενου). Λιάγκουρας 1973-74, 60 (οικ. Σέρρα), 44 (οικ. Χριστοφορίδου και Πρεζάνη). Αλεξανδρή 1973-74, 160 (οικ. Ζήκκου).

⁴⁹ Τσιριβάκος 1969, 89 (οικ. Καλούμενου).

⁵⁰ Λιάγκουρας 1973-74, 63 (οικ. Σέρρα). Κυριαζοπούλου 1984, 40 (οικ. Κατινάκη).

⁵¹ Ανδρέου 1994, 196-200, εικ. 7-9.

⁵² Λιάγκουρας 1967, 134 (οικ. Μουτζουβή). Λιάγκουρας 1973-74, 60 (οικ. Νέγκα). Αλεξανδρή 1973-74, 105-108 (οικ. Ερμογένη, Τσώλη και Κεχαγιά), 158 (οικ. Σκαφιδά), 160 (οικ. Ζιγδη). Πετράκος 1978, 58 (οικ. Γιαννίδη). Πετράκος 1979, 78 (οικ. Χριστιδης), 80 (οικ. Ψάλτη). Πετριτάκη 1980, 72 (οικ. Καρακίτσου). Κουρίνου 1981β, 53 (οικ. Τσαντάνη). Κυριαζοπούλου 1985, 54-57 (οικ. Λογοθέτη), 57-59 (οικ. Βασιλειάδη). Πετράκος 1987, 76 (οδός Ηρακλειδών-Δαιδάλου), 80-81 (οδός Σερίφου-Δαιδάλου), 82 (οικ. Καραλή), 83 (οικ. Μανωλά). Χαρακτηριστικό δείγμα κατοικίας αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο Παπαχαραλάμπους στο Ο.Τ. 158, Ανδρέου 1994, 197, εικ. 10.

⁵³ Αλεξανδρή 1973-74, 158 (οικ. Σκαφιδά). Κυριαζοπούλου 1984, 39 (οικ. Μάμαλη).

⁵⁴ Οικόπεδο ιδιοκτησίας Καλαμπόκα, εκτάσεως επτά στρεμμάτων Ανδρέου 1994, και σημ. 42 (σελ. 208).

⁵⁵ Ανδρέου 1994, 196, εικ. 7.

⁵⁶ Ανδρέου 1994, 201.

⁵⁷ Ανδρέου 1994, 202, εικ. 2.

⁵⁸ Ανδρέου 1994, 192- εικ. 1 θέση 1-2, 201, 202- εικ. 13.

καλή κατάσταση μπροστά από συγκρότημα σύγχρονων κατοικιών. Έχει διαστάσεις 10x10μ. και είναι επιμελημένης και ισχυρότατης κατασκευής, παρόμοιας με των τετράγωνων πύργων του Σουνίου⁵⁹.

Άγιος Νικόλαος Πάλλων. Σε μικρή απόσταση από την ακτή μεταξύ των οδών Μάρνης και Κερκύρας υπάρχει ένα οικόπεδο πέντε στρεμμάτων που παραχωρήθηκε από τον ΟΛΠΕ στο Ελληνικό Δημόσιο λόγω της ύπαρξης πολλών αρχαίων καταλοίπων. Στη δεκαετία του 1960, σε όμορη ιδιοκτησία, αποκαλύφθηκαν λείψανα Ύστερων Ρωμαϊκών και Παλαιοχριστιανικών χρόνων⁶⁰. Από το 2007 με τη συνδρομή εθελοντών αμερικανών φοιτητών του Διεθνούς Κέντρου Ελληνικών και Μεσογειακών Σπουδών πραγματοποιείται ανασκαφική έρευνα στο εγκαταλελειμένο εδώ και πολλά χρόνια οικόπεδο (**εικ. 7α**). Πριν την ανασκαφή ήταν ορατοί από τον δρόμο ορισμένοι πολύ μεγάλοι ορθογωνισμένοι δόμοι από τοίχο κτιρίου επιμελούς κατασκευής, οι οποίοι είναι παρόμοιοι με αυτούς του πύργου στην οδό Μελά. Ορισμένοι ήταν πεταμένοι μέσα στο οικόπεδο, πιθανότατα μετά τη διάνοιξη του δρόμου που κατέστρεψε τον τοίχο, ενώ επιφανειακά ήταν ορατή η άνω επιφάνεια ενός άλλου ισχυρού τοίχου.

Ο πρώτος καθαρισμός και η σε μικρό βάθος ανασκαφή αποκάλυψαν μία μικρή μονόκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική του 5^{ου}-6^{ου} αι. μ.Χ⁶¹, η οποία είχε κτιστεί πάνω σε τετράγωνο οικοδόμημα του 5^{ου}-4^{ου} αι. π.Χ., και στην είσοδό της βρέθηκε εντοιχισμένη στήλη με περιτένεια. Διακρίνεται η αφίδα του ιερού ανατολικά και η είσοδος του στα δυτικά, ενώ για το δάπεδο του έχουν χρησιμοποιηθεί πήλινες πλάκες (**εικ. 7β**).

Εκτός από το ναΐσκο αποκαλύφθηκε η συνέχεια του ήδη ορατού ισχυρού τοίχου⁶², σχεδόν παράλληλα με το κλασικό οικοδόμημα που είχε χρησιμοποιήσει η βασιλική. Προς ανατολές εντοπίστηκαν άλλοι δύο ορθογώνιοι χώροι που κατά πάσα πιθανότητα χρονολογούνται στην Ύστερη Αρχαιότητα. Στο εσωτερικό του κλασικού οικοδομήματος αποκαλύφθηκε εργαστηριακός χώρος καμίνευσης με δύο κεραμικούς κλιβάνους (**εικ. 7γ**). Ο πρώτος είναι σχεδόν κυκλικός, πλινθόκτιστος, έχει διάμετρο 1,5μ. και το μήκος του δρόμου του είναι 1-1,20μ. Σώζει το κεντρικό στήριγμα της εσχάρας του –και αυτό από ψημένες πλίνθους– και τμήμα της εσχάρας για την οποία έχουν χρησιμοποιηθεί καλυπτήριες κεραμίδες οροφής.

Ο δεύτερος κλίβανος είναι σχεδόν τετράγωνος, διαστάσεων περίπου 2,50x2,50μ. Σώζει την αφιδωτή είσοδό του, την εσχάρα του κατασκευασμένη από πηλό και σχεδόν όλες τις πλευρές του, εκτός από την ανατολική που είναι κατεστραμμένη από σύγχρονη παραβίαση. Οι πλευρές του είναι κτισμένες με πλίνθους, ενώ έχει καταστραφεί εντελώς η θόλος του. Μπορεί να συγκριθεί με έναν ρωμαϊκό κλίβανο που έχει βρεθεί στην Πομπηία, αλλά και έναν σύγχρονο κλίβανο από την Πούλια της Κάτω Ιταλίας⁶³. Τα όστρακα που περιουλεγγήσαν είναι λιγοστά, ενώ η ποσότητα ψημένων πλίνθων και

⁵⁹ Young 1956, 129, σχ. 6.

⁶⁰ Καλλιπολίτης 1964.

⁶¹ Γιαννοπούλου-Κονσολάκη 1990, 155-159, για την παρόμοιου τύπου βασιλική της Γλυφάδας.

⁶² Μεταξύ του τοίχου αυτού και της αφίδας αποκαλύφθηκαν τρεις τάφοι (δύο καλυβίτες και ένας κιβωτιόσχημος), για τα πλαινά τοιχώματα των οποίων είχαν χρησιμοποιηθεί όρθιες πέτρες, ενώ για τον πυθμένα δύο στρωτήρες κεραμίδες. Επίσης, βρέθηκε τμήμα μικρής μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης του τέλους του 4^{ου} αι. π.Χ.

⁶³ Cuomo di Caprio 1985, 138-145, εικ. 18-20.

κεραμίδων οροφής είναι πολύ μεγάλη και μάλλον αυτή θα ήταν και η παραγωγή του εργαστηρίου. Και οι δύο κλίβανοι χρονολογούνται στην Ύστερη Αρχαιότητα⁶⁴.

Οικόπεδο Κοτσαγιάννη. Στη λεωφόρο Βουλιαγμένης στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Κοτσαγιάννη, που βρίσκεται μέσα στα όρια του ΒΔ συνοικισμού του αρχαίου Δήμου, ήταν ορατά πριν την ανασκαφή τμήματα αρχαίων τοίχων. Ήρθε στο φως πολύ αποσπασματικά σωζόμενη οικία κλασικών χρόνων αποτελούμενη από δύο δωμάτια, διάδρομο και δύο διαφορετικούς χώρους. Σχεδόν όλα τα κτιριακά κατάλοιπα εδράζονταν στον φυσικό βράχο. Επίσης, βρέθηκαν αγωγοί λαξευμένοι στο φυσικό βράχο που καλύπτονταν με πλακοειδείς λίθους και χρησίμευαν για την συλλογή των όμβριων υδάτων. Συλλέχθηκε μεγάλη ποσότητα χρηστικής άβαφης κεραμικής και αρκετές αγνύθες.

Οικόπεδο Λάιου. Επί της οδού Δαιδάλου 8, στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Λάιου βρέθηκαν κτιριακά κατάλοιπα της κλασικής περιόδου. Πρόκειται για ένα κτίριο, ορθογωνίου σχήματος, στο κέντρο του οποίου βρέθηκαν τμήματα τριών κίωνων από πωρόλιθο, οι οποίοι σώζονται σε ύψος περίπου 0,40μ. Οι κίονες αυτοί πιθανότατα χώριζαν το δωμάτιο σε δύο εσωτερικούς χώρους. Το πιο εντυπωσιακό εύρημα της ανασκαφής ήταν ο θησαυρός από τριάντα δύο αργυρά αθηναϊκά τετράδραχμα, του β' μισού του 5^{ου} αι. π.Χ.⁶⁵ μέσα σε μικρό αγγείο (**εικ. 8**).

Αγορά. Η σημαντικότερη ανασκαφική έρευνα στην περιοχή πραγματοποιήθηκε στο οικόπεδο ιδιοκτησίας αδελφών Σκλαβενίτη, επί της λεωφόρου Βάρης και των οδών Μυστρά και Αθηναϊδος.⁶⁶ Η ανασκαφή έφερε στο φως σημαντικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα κλασικών χρόνων (τέλη 5^{ου}-αρχές 4^{ου} αι. π.Χ.) τα οποία πιθανότατα ταυτίζονται με την Αγορά του αρχαίου δήμου των Αιξωνίδων Αλών. Αποκαλύφθηκε μεγάλο τετράγωνο κτιριακό συγκρότημα που καταλαμβάνει έκταση 1500 τ.μ. (**εικ. 9α**) και το μεγαλύτερο μέρος του είναι θεμελιωμένο στο φυσικό βράχο (**εικ. 9β**). Γύρω από ένα τετράγωνο αίθριο αναπτύσσονται δώδεκα δωμάτια ποικίλων διαστάσεων (**εικ. 9γ**). Στο αίθριο αποκαλύφθηκε κυκλική δεξαμενή βάρους 2,50μ. λαξευμένη στο φυσικό βράχο, απαραίτητη για τις ανάγκες υδροδότησης του χώρου⁶⁷.

Ένα από τα δωμάτια με διμερή κάτοψη –πρόδομο και σηκό– και διαστάσεις 5x7μ. ταυτίζεται με μικρό ιερό. Το ιερό αυτό βρίσκεται παράλληλο σε ένα παρόμοιο ιερό που έχει αποκαλυφθεί το ΒΔ συνοικισμό των Αλαιέων στην οδό Καλύμνου⁶⁸. Ο ναός αυτός αποτελείται από πρόδομο και σηκό και φέρει εξωτερικές διαστάσεις 8,50x5,75μ. Το μικρό αυτό ιερό εντάσσεται στην κατηγορία των αστικών ιερών, όπως και αυτό της οδού Καλύμνου⁶⁹. Ο πρόδομος έχει δάπεδο από κονίαμα και ο σηκός από πήλινες πλάκες. Η ταύτισή του με το ιερό της Αγοράς ενισχύεται από την εύρεση ειδωλίων γυναικείων

⁶⁴ Η ανασκαφή στο συγκεκριμένο οικόπεδο συνεχίζεται και θα συνεχιστεί για πολλά χρόνια λόγω της μεγάλης έκτασής του, εφόσον όμως εξασφαλιστούν οι απαραίτητες χρηματοδοτήσεις για τη συνέχιση της έρευνας.

⁶⁵ Αθημοσίευτο υλικό.

⁶⁶ Η ανασκαφή στο συγκεκριμένο οικόπεδο εκτάσεως περίπου 6 στρεμμάτων ξεκίνησε το 2005 από τη συνάδελφο κα Κάτουλα και ολοκληρώθηκε από τον υπογράφο, την Γιαμαλίδη Μαίρη και την έκτακτη αρχαιολόγο Δεοποτίδου Λίνα το Μάρτιο του 2007.

⁶⁷ Παρόμοιες δεξαμενές έχουν βρεθεί και σε άλλα οικόπεδα της περιοχής της Βούλας, Ανδρέου 1994, 196.

⁶⁸ Ανδρέου 1994, 196.

⁶⁹ Ανδρέου 1994, 203.

μορφών, όπως κουροτρόφου (**εικ. 9ε**) και άλλων, αλλά και ενός τετράγωνου κτιστού βωμού στα νότια του κτιρίου, που περιβάλλεται από ημικυκλικό ισχυρό περίβολο. Δίπλα ακριβώς στην είσοδο του ιερού αποκαλύφθηκε ένας μικρός χώρος, πιθανότατα μαγειρείο, όπως φαίνεται από την εύρεση πολλών χονδροειδών αγγείων στην θέση τους. Εντάσσεται στο συνήθη τύπο αστικών ιερών που περικλείονται από περίβολο, πάντοτε έχουν πρόδομο και σηκό και συχνά φέρουν εσχάρα-βωμό μέσα ή έξω από τον σηκό. Ωστόσο, στην προκειμένη περίπτωση ο βωμός ήταν παρακείμενος στα ανατολικά⁷⁰. Δίπλα σε αυτό το δωμάτιο υπήρχε ένας άλλος μεγάλος χώρος, που πιθανότατα πρόκειται για τον χώρο εστίασης των πιστών του ιερού.

Το κτιριακό συγκρότημα περιβάλλεται προς βορρά από ορθογώνιο μεγάλο κτιστό περίβολο με διαστάσεις 22x17μ., που συνεχίζεται σε όμορη ιδιοκτησία, γεγονός που συνηγορεί στην άποψη ότι πρόκειται για ένα σημαντικό δημόσιο οικοδόμημα (**εικ. 9δ**). Ωστόσο, δεν υπάρχουν ανάλογα παραδείγματα περιβόλων σε άλλα κτιριακά συγκροτήματα στη Βούλα, παρά μόνο σε ιερά⁷¹ ή νεκροταφεία (ταφικούς περιβόλους)⁷². Ίσως ο περίβολος ήταν ένας μεγάλος αύλειος χώρος, επειδή στο εσωτερικό του δεν εντοπίστηκαν άλλα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Προς τα ανατολικά πλησίον ισχυρού τοίχου, κατασκευασμένου από μεγάλους ογκόλιθους, βρέθηκε τετράγωνο κτιστό πηγάδι ιδιαίτερα επιμελημένης τοιχοποιίας, όπως αυτά στο οικόπεδο Καλαμπόκα⁷³, καθώς και είσοδος για απευθείας πρόσβαση στο εσωτερικό αίθριο του κτιριακού συγκροτήματος. Εκτός από το κτιριακό συγκρότημα με τους περιβόλους, το ιερό και τη δεξαμενή, στη ΒΔ γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου δρόμου, μήκους 25μ., ο οποίος σώζει σε πολύ κατάντη κατάσταση το ανάλημμα του. Αποτελεί τμήμα της αρχαίας κεντρικής αρτηρίας που οδηγούσε στον ναό του Απόλλωνα Ζωστήρα και είχε εντοπιστεί προς βορρά το 1987 σε όμορο οικόπεδο. Είναι, άλλωστε σύνηθες, τα αστικά ιερά να ιδρύονται μέσα στον πολεοδομικό ιστό δίπλα στις οδικές αρτηρίες του δήμου⁷⁴. Μία από τις σημαντικότερες οδικές αρτηρίες πρέπει να ήταν και αυτή που συνέδεε τον οικισμό των Αλαιών με το Ιερό του Απόλλωνος Ζωστήρος. Η κατασκευή των δρόμων, όπως και αυτός στο οικόπεδο Σκλαβενίτη, είναι απλή. Η επιφάνεια του φυσικού βράχου αποτελούσε το οδόστρωμα του δρόμου και όπου η κλίση το επέβαλε κατασκευάζονταν αναλληματοίχοι στη μία ή και στις δύο πλευρές και η επάνω επιφάνεια του δρόμου διαμορφωνόταν από χώμα και μικρές πέτρες⁷⁵. Το μέσο πλάτος των δρόμων είναι από 2,50μ. έως 5μ.⁷⁶.

Η ανασκαφή έδωσε πληθώρα οστράκων και αγγείων, τα οποία ακόμα δεν έχουν συντηρηθεί, αλλά και θησαυρό χάλκινων νομισμάτων διαφόρων πολεών, όπως Αθηνών, Αίγινας, Ερμιόνης, Θηβών, Κορίνθου, Σαλαμίνας, καθώς και δύο ασημένια νομίσματα⁷⁷.

⁷⁰ Ανδρέου 1994, 203.

⁷¹ Ανδρέου 1994, 197.

⁷² Ανδρέου 1994, 206.

⁷³ Travlos 1998, σημ. 35 και Αλεξανδρή 1973-74, 105-108 (οικ. Ερμογένη).

⁷⁴ Ανδρέου 1994, 194.

⁷⁵ Ανδρέου 1994, 194.

⁷⁶ Κουρίνου 1981α, 49 (οικ. Παπαϊωάννου). Κυριαζοπούλου 1983, 50 (οικ. Αποστολάτου).

⁷⁷ Τα νομίσματα μελετώνται και θα δημοσιευθούν από τη συνάδελφο Γιαμαλίδη Μαίρη. Το σημαντικότερο όλων είναι το αργυρό τετράδραχμο Αλεξάνδρου Γ' που χρονολογείται στο 336-323 π.Χ. Στην εμπρόσθια όψη απεικονίζεται η κεφαλή του Ηρακλή-γενάρχη των Μακεδόνων, ενώ στην πίσω όψη ο ένθρονος Ολύμπιος Δίας που κρατά αετό και σκήπτρο. Ο Αλέξανδρος επέβαλε νομισματική μεταρρύθμιση, η οποία προσέδωσε στο μακεδονικό νόμισμα ανταγωνιστικότητα και διεθνή χαρακτήρα. Τριάντα ένα

Σημαντική επίσης ήταν η ανακάλυψη σαράντα μολύβδινων σταθμίων κολουροκωνικού και δύο τετράγωνου σχήματος συγκεντρωμένων σε ένα από τα δωμάτια (**εικ. 9ζ**), καθώς και ακατέργαστων μαζών μολύβδου, που δηλώνουν την επί τόπου παραγωγή τους. Από τα σταθμια ξεχωρίζει ένα τετράγωνο με ανάγλυφη παράσταση αμφορέα και την επιγραφή ΔΗΜΩ (**εικ. 9η**), καθώς επίσης και χάλκινη πλακέτα με το όνομα ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΛΑΙΕΥΣ. Επίσης, αποκαλύφθηκαν σε κοντινό δωμάτιο συγκεντρωμένα πολλά πήλινα υφαντικά βάρη.

Νεκροταφεία. Το βασικό νεκροταφείο του δήμου των Αιξωνιδών Αλών εντοπίστηκε στη θέση Πηγαδάκια, ανάμεσα στον ΝΑ συνοικισμό και την ακρόπολη στο Καστράκι. Οι περισσότεροι τάφοι του νεκροταφείου είχαν συλληθεί ήδη από τον περασμένο αιώνα. Αποκαλύφθηκαν μετά από σειρά ανασκαφών⁷⁸ ταφικοί περίβολοι, εκατοντάδες τάφων διαφόρων τύπων –λακκοειδείς, πυρές, κιβωτιόσχημοι, κεραμοσκεπείς, εγχυτρισμοί, μαρμάρινες και πώρινες σαρκοφάγοι, λάρνακες– που χρονολογούνται από τη Γεωμετρική ως και την Ύστερη Κλασική εποχή.

Αξίζει να αναφερθεί ο μνημειώδους κατασκευής περίβολος, που βρέθηκε στην οδό Ελευθερίας στο πλάι του δρόμου που διέσχιζε το νεκροταφείο και οδηγούσε στο ιερό του Απόλλωνα Ζωστήρα. Περιελάμβανε τυμβοειδή διαμόρφωση που περιέκλειε βωμό⁷⁹. Στις δεκαετίες του 1970 και 1980 αποκαλύφθηκαν πολλές μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες και μαρμάρινες λουτροφόροι, που σήμερα φυλάσσονται στο αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά, καθώς και επισημάτα που αναγράφουν ονόματα κατοίκων του Δήμου⁸⁰. Το νεκροταφείο διέσχιζε ένας κεντρικός δρόμος που ταυτίζεται με την σημερινή οδό Ελευθερίας και άλλοι δευτερεύοντες. Στο κέντρο του νεκροταφείου είχε ιδρυθεί δίδυμο ιερό με περίβολο⁸¹.

Στην **οδό Αθηνών-Θεσσαλονίκης Καβάλας** είναι ορατός ταφικός περίβολος που αποκαλύφθηκε και ανασκάφηκε στη δεκαετία του 1970. Περιέκλειε τριάντα ταφές του 5^{ου}-4^{ου} αι. π.Χ. Οι ταφές καταχώθηκαν, ωστόσο ο περίβολος διατηρήθηκε και έχει χρησιμοποιηθεί ως τοίχος περιφράξης σύγχρονης κατοικίας.

Οικόπεδο Χιωτάκη: Επί των οδών Αυλώνων και Αντιόχειας, στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Χιωτάκη, αποκαλύφθηκε πηγάδι λαξευμένο στο φυσικό βράχο διαμέτρου 1,50μ. και βάθους 5μ., το οποίο έδωσε μεγάλη ποσότητα κεραμικής κυρίως Γεωμετρικών χρόνων. Από το πηγάδι προέρχονται δύο ακέραιες οινοχόες με τριφυλλόσχημη προχολή και άλλων τύπων αγγεία γεωμετρικής περιόδου (**εικ. 10**). Σε μικρή απόσταση από το παραπάνω πηγάδι αποκαλύφθηκε γεωμετρική κιβωτιόσχημη ταφή που περιείχε ακέραιο σκύφο και τριφυλλόσχημη οινοχόη.

νομισματοκοπεία λειτουργούσαν από τις Αιγές και την Πέλλα μέχρι την Βαβυλώνα και την Αλεξάνδρεια και παρήγαγαν τετράδραχμα σε εντυπωσιακές ποσότητες.

⁷⁸ Αλεξανδρή 1973-74, 158-159 (οικ. Τσιγάλη). Πετράκος 1977, 42 (οδός Αθηνών- Καβάλας-Θεσσαλονίκης). Πετράκος 1979, 76 (οικ. Καμαρωτού), 77 (οικ. Νικολαράκου), 78 (οικ. Καζαντζάκη), 81-87 (σκάμματα Ε.Ε.Υ). Τσιριγώτη 1982, 54-55 (οικ. Βούτσελα), 56-57 (Μπιρσιτζόγλου), 57 (οικ. Χατζηχριστοφί). Κασσίμη-Σούτου 1984, 34 (οικ. Παπαγιαννόπουλουκαι Πετράκη), 35 (οδός Λαρίσης). Πετράκος 1985, 65 (οικ. Γρίφτη).

⁷⁹ Ανδρέου 1994, 205-206, εικ. 16.

⁸⁰ Κυπαρίση 1927-28, 44-47.

⁸¹ Λιάγκουρας 1973-74, 59-60 (οικ. Καρρά). Κουρίνου 1981α, 49-50 (οδός Αθηνών-Καβάλας). Ανδρέου 1994, εικ. 17.

Στο **οικόπεδο Φωτόπουλου**, στην οδό Ρίτσου, αποκαλύφθηκε τμήμα ενός νεκροταφείου με πλούσιες ταφές (**εικ. 11α**)⁸². Εντοπίστηκε σημαντικός ταφικός περίβολος με διαφορετικούς τύπους ταφών. Ήδη μέσα στο οικόπεδο ήταν ορατή μαρμάρινη συλλημμένη σαρκοφάγος που είχε άμεση σχέση με τον ταφικό περίβολο. Κατά την ανασκαφή του οικοπέδου αποκαλύφθηκε η συνέχεια του ταφικού αυτού περιβάλλοντος. Στη νότια πλευρά του σχεδόν σε επαφή με το νότιο τοίχο του, αποκαλύφθηκαν επτά εγχυτρισμοί. Για τους εγχυτρισμούς χρησιμοποιήθηκαν διαφόρων τύπων αγγεία, όπως οξυπύθμενοι αμφορείς, ενώ δεν έφεραν κτερίσματα. Εκτός από τους εγχυτρισμούς αποκαλύφθηκαν επτά ταφικές πυρές ανοιγμένες στο φυσικό έδαφος διαφορετικών διαστάσεων σε ασυνήθιστα μεγάλο βάθος, που κυμαίνονταν από 1,50μ. έως 1,80μ. Τα οστά ήταν πλήρως αποσπασμένα λόγω της καύσης και τα ευρήματα ήταν πενιχρά, κυρίως χάλκινα αγγεία μικρών διαστάσεων σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης. Το σημαντικότερο από πλευράς κινητών ευρημάτων ήταν η αποκάλυψη δύο ορθογώνιων κοιλοτήτων ανοιγμένων στο φυσικό κμηλόχωμα, που έδωσαν μεγάλη ποσότητα ακέραιων ταφικών αγγείων, τα περισσότερα μικρογραφικά. Συνολικά συλλέχθηκαν είκοσι πέντε ακέραια αγγεία διαφόρων τύπων (**εικ. 11β**). Επίσης αποκαλύφθηκαν τέσσερις μαρμάρινες σαρκοφάγοι, εκ των οποίων οι τρεις σε άριστη κατάσταση και μια πόρινη. Οι σαρκοφάγοι βρέθηκαν όλες συλλημμένες και τα αετωματικά καλύμματα τους ήταν είτε σπασμένα στη θέση τους, είτε ελαφρώς μετατοπισμένα. Με βάση τα κινητά ευρήματα, τον τρόπο κατασκευής του ταφικού περιβάλλοντος και τον τύπο των ταφών (εγχυτρισμοί, σαρκοφάγοι, πυρές) τοποθετούμε χρονολογικά τη χρήση του ταφικού περιβάλλοντος στο τέλος του 5^{ου} έως τις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ. Ο περίβολος αυτός γεινιάζει με την αρχαία οδική αρτηρία, κοντά στην οποία έχουν εντοπιστεί και άλλοι ταφικοί περιβάλλοντες και η οποία συμπίπτει με τη σημερινή οδό Ελευθερίας, που οδηγούσε στο Ναό του Απόλλωνος Ζωστήρος.

Η ανασκαφή στο **οικόπεδο ιδιοκτησίας Τσιρίκου** στην οδό Σπετσών έφερε στο φως τμήμα περιβάλλοντος. Η συνέχεια του είχε ανασκαφεί σε όμορο προς ανατολάς οικόπεδο το 1982. Αποκαλύφθηκαν τέσσερις τοίχοι που ορίζουν πύοσχημο περίβολο διαστάσεων 9x6μ. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από μεγάλους ορθογωνιασμένους ογκόλιθους τοπικού πετρώματος, ενώ τα κενά μεταξύ τους γεμίζονταν με λίθους μικρότερων διαστάσεων. Εντός του περιβάλλοντος εντοπίστηκαν μόνο κινητά ευρήματα, κυρίως κεραμική, καθώς επίσης τμήματα μαρμάρινων περιστεριών, ένα αποσπασματικά σωζόμενο πήλινο ειδώλιο αναβάτη, τμήμα πήλινου γυναικείου καθιστού ειδωλίου και τμήματα αλαβάστρων. Εκτός περιβάλλοντος εντοπίστηκε μία συλλημμένη πόρινη σαρκοφάγος διαστάσεων 2,20x1,0μ. Το κάλυμμά της ήταν σπασμένο και κατά το ήμισυ μετατοπισμένο (**εικ. 12**). Επίσης ανασκάφηκαν δύο πυρές. Η πρώτη ήταν πιθανότατα λατρευτική και από το εσωτερικό της περισυλλέχθηκαν όστρακα μικρογραφικών αγγείων, οστά ζώων και λιγοστά μεταλλικά θραύσματα. Η δεύτερη ήταν ταφική, και έδωσε καμένα οστά και ένα ακέραιο άβαφο αγγείο.

---

⁸² Η ανασκαφή ξεκίνησε υπό την επίβλεψη της αρχαιολόγου κ. Τριανταφυλλιάς Κάτουλα και συνεχίστηκε από τον γράφοντα και την κ. Λίνα Δεσποτιδου.

Σε **οικόπεδο** επί των οδών Βασιλέως Παύλου, Αυλώνος και Πλαστήρα **ιδιοκτησίας Τσιγκου**, βρέθηκε τμήμα ενός πολύ καλά οργανωμένου νεκροταφείου⁸³. Αποκαλύφθηκαν είκοσι οκτώ ταφές, συγκεκριμένα μία πόρινη σαρκοφάγος, ένας κεραμοσκεπής τάφος, δύο εγχυτρισμοί και είκοσι τέσσερις ταφικές πυρές ανοιγμένες στο φυσικό έδαφος (**εικ. 13α**). Στην πηλοταφή μικρού παιδιού (**εικ. 13β**) ο πίθος ήταν τοποθετημένος στα πλάγια, το στόμιο του φραζόταν από μεγάλη πέτρα, ενώ εξωτερικά για την καλύτερη προστασία του είχαν τοποθετηθεί σχιστολιθικές πλάκες. Στο εσωτερικό του αγγείου βρέθηκαν δέκα επτά ερυθρόμορφα και μελανόμορφα ακέραια αγγεία –σκύφοι και ληκύθια με πλούσια διακόσμηση, θήλαστρο– όλα αττικών εργαστηρίων χρονολογούμενα στα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. Δεν εντοπίστηκαν καθόλου οστά στο εσωτερικό του πίθου. Ο δεύτερος εγχυτρισμός βρέθηκε μέσα σε λίθινη τετράγωνη κατασκευή (**εικ. 13γ**). Το αγγείο, το οποίο πρόκειται για ακέραιη ερυθρόμορφη πελίκη ύψους 0,40 μ. περιείχε οστά και εδραζόταν εντός δουλεμένου λίθου κυκλικής διατομής. Στην πρόσθια όψη του αγγείου απεικονίζονται τρεις μορφές: στα αριστερά μία νεαρή γυναικεία μορφή, που φορά ποδήρη χιτώνα, είναι στραμμένη προς τη μορφή γυμνού Σιληνού, καθισμένου σε βράχο, που παίζει αυλό, μπροστά από τον οποίο στέκεται ενδεδυμένη μορφή νέου που κρατά κλαδί (**εικ. 13δ**). Στην πίσω όψη απεικονίζονται άλλες τρεις ενδεδυμένες μορφές. Το αγγείο χρονολογείται γύρω στο 450-440 π.Χ. Οι ταφικές πυρές ήταν οργανωμένες σε συστάδες δύο ως τεσσάρων ταφών και το πλήθος των ευρημάτων προήλθαν κυρίως από αυτές. Πρόκειται περίπου για εξήντα έξι αγγεία (**εικ. 13ε**), μεταλλικά καρφιά και τμήματα χάλκινων αντικειμένων, καθώς και δύο επιτύμβιες στήλες⁸⁴.

Στο πλαίσιο των εκοκαφών που διενεργήθηκαν στον Δήμο της Βούλας για την τοποθέτηση του δικτύου του φυσικού αερίου, εντοπίστηκε στην **οδό Ι. Μεταξά**, συλημένος μαρμάρινος κιβωτιόσχημος τάφος του τέλους του 4^{ου} αι. π.Χ. Ο τάφος που ανοίχθηκε έφερε δύο μεγάλες καλυπτήριες πλάκες από ακατέργαστο υμήττειο μάρμαρο μεγάλων διαστάσεων. Ο κιβωτιόσχημος αυτός τάφος ήταν ασυνήθιστα μεγάλος με διαστάσεις 2,20x1,20μ. και ύψος σχεδόν 1μ. (**εικ. 14**). Η ιδιαίτερα καλά κατασκευασμένη αυτή ταφή αποτελείται από πέντε πολύ καλά δουλεμένες με φιλό βελόνι μαρμάρινες χοντρές πλάκες –δύο για τις στενές, δύο για τις μακρές και μία ενιαία για τον πυθμένα. Στον τάφο βρέθηκε μόνο σκελετικό υλικό, γιατί ίσως να είχε συλληθεί κατά την αρχαιότητα.

Ιερά. Τα ιερά του δήμου των Αιξωνίδων Αλών, σύμφωνα με την Ι. Ανδρέου, μπορούν να καταταχθούν σε τέσσερις κατηγορίες⁸⁵: (α) Το θρησκευτικό κέντρο του δήμου, το ιερό του Απόλλωνα Ζωστήρα. (β) Τα λεγόμενα αστικά ιερά ιδρυμένα μέσα στο πολεοδομικό ιστό των συνοικισμών, μικρών ή μεσαίων διαστάσεων, με πρόδομο και σηκό που περιβάλλονται συνήθως από περίβολο και έχουν βωμό εσωτερικά ή εξωτερικά όπως αυτά που πρόσφατα αποκαλύφθηκαν στο οικόπεδο Σκλαβενίτη και στο οικόπεδο Καλαμπόκα⁸⁶. (γ) Τα αγροτικά ιερά, διάσπαρτα εκτός των συνοικισμών, δίπλα στις

⁸³ Το νεκροταφείο γειτνιάζει νότια με την αρχαία οδική αρτηρία που συνέδεε τους αρχαίους παράκτιους δήμους και συμπίπτει με την σύγχρονη οδό Βασιλέως Παύλου, ενώ δυτικά οριζόταν από ταφικό περίβολο, ο οποίος σώζεται αποσπασματικά.

⁸⁴ Ευχαριστίες απευθύνονται στις συντηρήτριες της ΚΣΤ΄ ΕΠΚΑ και ιδιαίτερα στην Πέγκυ Πετεινάτου για την πολύ καλή και γρήγορη συντηρήρηση των αγγείων, για τα χάλκινα στις Τατιάνα Παναγοπούλου και Ευγενία Δρόσου και για τα ειδώλια στην Βαρβάρα Γιαννακάκα, όπως και στη Λένα Παπαθανασίου.

⁸⁵ Ανδρέου 1994, 203.

⁸⁶ Ανδρέου 1994, 202.

βασικές οδικές ορτηρίες, από τα οποία όμως σήμερα δεν σώζεται κανένα⁸⁷. (δ) Τα ιερά του κυρίως νεκροταφείου του δήμου, ιδρυμένα δίπλα σε δρόμους στην γνώστη σήμερα περιοχή με το όνομα Πηγαδάκια⁸⁸. Ούτε από αυτά σώζεται κάποιο.

ΒΟΥΛΙΑΓΜΕΝΗ

Στη δυτική ακτή της Αττικής, γύρω στα 20χλμ νότια από την Αθήνα, υπάρχει η Χερσόνησος της Βουλιαγμένης, που αποτελεί τη νοτιότερη απόληξη του Υμηττού και εισχωρεί βαθιά στη θάλασσα και διακλαδώνεται σε τρία άνισα ακρωτήρια που ονομάζονται Μεγάλο Καβούρι (ή Κάβουρας), Μικρό Καβούρι (Αλυκές ή Ουρά ή Λομβάρδα) και Φασκομηλιά (ή Πούντες)⁸⁹ (εικ. 15). Στην αρχαιότητα δόθηκε το όνομα Ζωστήρ στην ευρύτερη περιοχή του Μικρού Καβουριού⁹⁰. Για το όνομα αυτό υπάρχουν δύο απόψεις· η πρώτη συνδέεται με την πολεμική σημασία της λέξης «ζωστήρ», δηλωτικό της πολεμικής υπόστασης του Απόλλωνα⁹¹. Σύμφωνα με αυτή την άποψη η εγκαθίδρυση της λατρίας των Ζωστηρίων θεοτήτων σχετίζεται με την προσπάθεια της Αθήνας στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ., να προβάλλει πολιτικές αξιώσεις στη Δήλο –ιερό νησί του Απόλλωνα– αμέσως μετά την εγκαθίδρυση της Κλεισθένειας δημοκρατίας⁹². Σύμφωνα με τη δεύτερη άποψη, που αναφέρει ο Πausanias, το τοπωνύμιο της θέσης οφείλεται στον ζωστήρα της Λητούς, η οποία κυφορούσα τα παιδιά του Δία και κυνηγημένη γι' αυτό το λόγο από την οργισμένη Ήρα, πιστεύοντας ότι ήρθε η ώρα του τοκετού, σταμάτησε σε αυτό το σημείο της Αττικής και χαλάρωσε το ζωστήρα της για να γεννήσει⁹³. Η καλά προστατευμένη χερσόνησος ανάμεσα σε δύο κόλπους προς δυσμάς και προς ανατολάς είναι ένα φυσικό οχυρό παρατηρητήριο σε μία εξαιρετικά καίρια θέση, σπουδαιότατη για την άμυνα ολόκληρης της δυτικής ακτής της Αττικής⁹⁴. Κατοικήθηκε από πολύ νωρίς, ήδη από την Πρωτοελλαδική περίοδο, όπως μαρτυρά η αφθονία ευρημάτων της 3^{ης} χιλιετίας π.Χ., αλλά και της Μέσης Εποχής του Χαλκού (2000-1600 π.Χ.). Κατοικήθηκαν κυρίως ο πρώτος λοφίσκος μετά το λαιμό του ακρωτηρίου, η μικρή δηλαδή χερσόνησος που σχηματίζεται μεταξύ του Λαιμού και του πρώτου ορμου της δυτικής ακτής του Ζωστήρος⁹⁵.

Αστέρας. Εντός της έκτασης που καταλαμβάνει η ξενοδοχειακή μονάδα Αστήρ Παλλάς Βουλιαγμένης (ιδιοκτησίας της Εθνικής Τράπεζας) και στο πλαίσιο του «Έργου ανακαίνισης των καμπανών και διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου», στη θέση Μικρό Καβούρι, διεξήχθησαν τον Φεβρουάριο του 2008 εκσκαφικές εργασίες διάνοιξης ορυγμάτων για την τοποθέτηση καλωδίων ύδρευσης, ηλεκτροδότησης και πυρόσβεσης, κατά τη διάρκεια των οποίων αποκαλύφθηκαν αρχαία αρχιτεκτονικά κατάλοιπα

⁸⁷ Ανδρέου 1994, 203.

⁸⁸ Ανδρέου 1994, 203.

⁸⁹ Eliot 1962, 27-28, σημ. 11.

⁹⁰ Eliot 1962, 26.

⁹¹ Ο Pausanias (9.17.3) ετυμολογεί το επίθετο από το ρήμα «ζώννυμαι» που είχε την έννοια εξοπλίζομαι: «τὸ δὲ ἐνδύναι τὰ ὄπλα ἐκάλουν ἄρα οἱ παλαιοὶ ζώσασθαι», Kourouniōtis 1927-28, 47-48, σημ. 3. Παπαχατζής 2004, 397, σημ. 1.

⁹² Eliot 1962, 25, σημ. 1.

⁹³ Pausanias 1.31.1, Υπερείδης, *Δηλιακός*, αποσπ. 67, Στέφανος Βυζάντιος, *Εθνικά*, στα λήμματα «Ζωστήρ» και «Τεγύρα».

⁹⁴ Kourouniōtis 1927-28, 48.

⁹⁵ Kourouniōtis 1927-28, 10-11.

διαφόρων περιόδων και άφθονη ποσότητα κεραμικής. Η εύρεση των αρχαιολογικών καταλοίπων επέβαλε τη σωστική ανασκαφή από το Φεβρουάριο 2008 έως το Μάιο του 2008 σχεδόν σε όλη τη ΒΔ χερσονήσο, όπου βρίσκονται οι καμπάνες του ξενοδοχειακού συγκροτήματος, οι οποίες κατασκευάστηκαν τη δεκαετία του 1960 χωρίς την άδεια της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας⁹⁶.

Στο Σκάμμα 1 που ανοίχτηκε στις ΝΑ υπώρειες του πευκόφυτου λόφου αποκαλύφθηκε μεγάλος τοίχος από λασπόχτιστη αργολιθοδομή, μέγιστων ορατών διαστάσεων 4,17x0,60μ., ο οποίος πιθανότατα αποτελούσε τμήμα περιβόλου καθώς οι υπόλοιπες ενδείξεις πλησίον αυτού δεν ενθαρρύνουν την άποψη να πρόκειται για κτιριακό κατάλοιπο. Πλησίον αυτού αποκαλύφθηκαν κατάλοιπο κατεστραμμένου τοιχίου, τρεις ενδείξεις πυρών και δύο ορθογώνιοι χώροι, πιθανότατα κατάλοιπα οικιών, μέγιστων ορατών διαστάσεων 2,70x1,10μ. και 1,20x0,50μ. αντιστοίχως. Στο εσωτερικό των χώρων αυτών εντοπίστηκαν δύο ακέραιοι οξυπύθμενοι αμφορείς και συνανήκοντα όστρακα από δύο τουλάχιστον ακόμα αμφορείς, που χρονολογούνται στα τέλη του 5^{ου} με αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ. (**εικ. 16α**). Η ανασκαφή δεν επεκτάθηκε προς Βορρά λόγω της ύπαρξης της παρακείμενης καμπάνας, η οποία ήταν θεμελιωμένη πάνω σε αυτά και πιθανότατα τα είχε καταστρέψει κατά την θεμελίωση της το 1960. Πιθανότατα τα κατάλοιπα αυτά να ανήκουν σε αποθηκευτικούς χώρους οικιών. Περιουσιολόγησε μεγάλη ποσότητα χρηστικής κεραμικής, δύο χάλκινες αιχμές βελών, μολύβδινοι σύνδεσμοι και τρία χάλκινα νομίσματα, εκ των οποίων το ένα στην πρόσθια όψη φέρει την προτομή του Μ. Αλεξάνδρου και στην οπίσθια έναν αετό. Επίσης, περιουσιολόγησαν όστρακα γραπτών αττικών αγγείων. Ξεχωρίζουν αυτά από ερυθρόμορφο κρατήρα με παράσταση Ηρακλή συνοδευόμενο από μία γυναικεία μορφή και η ενσφράσγιστη λαβή αμφορέα με την επιγραφή «Α Γ Ε Λ Ο».

Στο Σκάμμα 2, στη ΒΔ πλαγιά της χερσονήσου της Βουλιαγμένης, με θέα την παραλία του Λαιμού και το Ιερό του Απόλλωνα Ζωστήρα, ανασκάφηκε, διατηρήθηκε και αναδείχθηκε τμήμα επιμελώς κατασκευασμένης οικίας με τρεις χώρους σχετικά μικρών διαστάσεων (**εικ. 16β**). Οι χώροι αυτοί αποτελούν τμήμα ενός μεγαλύτερου κτηριακού συγκροτήματος, το οποίο επεκτείνεται προς Βορρά και Νότο κάτω από τις σύγχρονες καμπάνες. Οι εν λόγω χώροι φέρουν μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις 3,25x2,00μ., 1,05x1,50μ. και 2,70x2,45μ., ενώ οι δύο από αυτούς επικοινωνούν μεταξύ τους με άνοιγμα στον κοινό εσωτερικό τους τοίχο. Από την ανασκαφή του κτιρίου περιουσιολόγησε μεγάλη ποσότητα οστράκων, ως επί το πλείστον αγάνωτων χρηστικών αγγείων, με επικρατέστερο τύπο εκείνο του αμφορέα, που συνηγορεί στη χρονολόγηση του κτηριακού καταλοίπου στα Κλασικά–Ελληνιστικά χρόνια, μετάλλινα αντικείμενα και χάλκινο νόμισμα ιδιαίτερα οξειδωμένο.

Στο Σκάμμα 3, στον πευκόφυτο λόφο, σε μία καιρία θέση με απεριόριστη ορατότητα στους δύο κόλπους του Λαιμού της Βουλιαγμένης, αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και κινητά ευρήματα που προέρχονται από την προϊστορική, αλλά και την κλασική και ελληνιστική περίοδο. Ήταν το μεγαλύτερο από όλα τα σκάμματα–συνολικά ανοίχτηκαν είκοσι τέσσερα τετράγωνα των 5x5μ. Όσον αφορά τα

⁹⁶ Διενεργήθηκε ανασκαφή με την επίβλεψη των εκτάκτων αρχαιολόγων Ασημάκου Κατερίνα, Κουφοβασίλη Δημήτρη, Λουρεντζάτου Ιουλία και Σταφυλά Ρήγα σε τέσσερα διαφορετικά σημεία ΒΔ και ΒΑ της έκτασης της ξενοδοχειακής μονάδας, τα οποία ονομάστηκαν συμβατικά Σκάμμα 1, 2, 3 και 4.

ευρήματα της προϊστορικής περιόδου πρόκειται για κατάλοιπα τοίχων, που σώζονται σε μήκος περίπου 9μ. έκαστος, καθώς και εκτεταμένες λιθορριπές, ίχνη πυρών και λατομείσεις φυσικών βράχων. Ωστόσο, σε μεταγενέστερη οικοδομική φάση χρησιμοποιήθηκε τμήμα των τοίχων αυτών. Το ενδιαφέρον εστιάζεται σε ορθογώνιο κτίσμα, με εσωτερικές διαστάσεις 3,6x5,50μ. (**εικ. 16γ, 16δ**). Εντός του κτίσματος εντοπίστηκαν τέσσερις διαφορετικοί χώροι. Αξίζει να αναφερθεί μία περιεργη ορθογώνια μικρή κατασκευή από μικρές και μεγάλες πέτρες τοποθετημένες κάθετα στο έδαφος, που στο εσωτερικό της αποκαλύφθηκαν δύο μεγάλα ακέραια όστρεα του τύπου *Murex Trunculus*. Σε μεγαλύτερο βάθος ανασκάφηκαν ένας ορθογώνιος κτιστός τάφος, εσωτερικών διαστάσεων 0,62x1,30μ. και τρεις ελεύθερες ταφές ή ανακομιδές. Από τους τάφους περισυνελέγησαν κεραμική, λίθινοι τριπήρες, μεγάλος αριθμός απολεπισμάτων λεπίδων οφριανού, κατεργασμένα θαλάσσια όστρεα, τριγωνικές αιχμές βελών από οφριανό, δύο πήλινες ψηφίδες και τμήμα κορμού πήλινου γυναικείου ειδώλειου, το οποίο σώζεται από το ύψος του στήθους μέχρι και το κεφάλι. Από τον ευρύτερο χώρο περισυνελέγη προϊστορική κεραμική, από την οποία ξεχωρίζει λαβή τηγανόσχημου, μεγάλος αριθμός λίθινων εργαλείων, λεπίδων αλλά και πυρήνων οφριανού, φαλλόσχημα αντικείμενα και σχηματοποιημένα ειδώλια, που κατά πάσα πιθανότητα χρονολογούνται στο τέλος της Νεολιθικής εποχής. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι τριγωνικές αιχμές βελών από οφριανό, ένα μεγάλο απότμημα λεπίδας οφριανού (μήκους 68εκ.) που διατηρεί τις αιχμές του και δύο λίθινοι μικροί πελέκεις, που συνηγορούν στην πρόωμη χρονολόγηση των καταλοίπων, πιθανότατα στην Εποχή του Χαλκού, ενώ ορισμένα από αυτά απαντώνται και στην τελική Νεολιθική περίοδο⁹⁷. Εκτός από τα προϊστορικά κατάλοιπα, αποκαλύφθηκαν δύο διαφορετικά κτηριακά συγκροτήματα, που χρονολογούνται στον 5^ο-4^ο αι. π.Χ. (**εικ. 16ε**). Πρόκειται για οικίες που θεμελιώθηκαν επάνω στα προγενέστερα κτήρια καταστρέφοντας μεγάλο τμήμα τους. Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκε ορθογώνιο κτίσμα διαστάσεων 10x6μ. με τέσσερις επιμέρους εσωτερικούς χώρους ορθογώνιας κάτοψης. Στο εσωτερικό των χώρων αυτών αποκαλύφθηκαν οξυπύθμενοι αμφορείς κατά χώρα. Η ανασκαφή όλου του χώρου αυτού ήταν πολύ δύσκολη λόγω της ύπαρξης των πεύκων. Πολλά από αυτά είχαν φυτρώσει πάνω από τους αρχαίους τοίχους και χρειάστηκε μεγάλη προσπάθεια να κοπούν χωρίς να θειχθούν τα αρχαία κατάλοιπα (**εικ. 16ζ**). Σε άμεση συσχέτιση με το προαναφερθέν κτήριο αποκαλύφθηκε ένας μονόχωρος αποθηκευτικός χώρος, αφού βρέθηκαν πολλά χρηστικά αγγεία και αμφορείς. Επίσης αποκαλύφθηκαν άλλα δύο δωμάτια, που αποτελούν ένα δεύτερο κτήριο και ένας μακρόστενος χώρος, διαστάσεων 5,60x1,05μ., που αποτελεί ένα είδος διαδρόμου μεταξύ των δύο κτηρίων. Στον ίδιο χώρο βρέθηκαν κατά χώραν πληθώρα κεραμίδων από την κατάρρευση της οροφής του κτηρίου. Πιθανότατα, τα δύο αυτά μεγάλα κτηριακά συγκροτήματα να αποτελούν μέρος ενός μεγαλύτερου οικισμού που θα υπήρχε στην κορυφή του λόφου γύρω στα τέλη του 5^{ου} ή τις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ., που συνεχίστηκε μέχρι τα ελληνιστικά χρόνια. Από το προαναφερθέν οικιστικό σύνολο περισυνελέγη μεγάλη ποσότητα κεραμικής, ένα μικύλο αγγείο, ένας ακέραια σωζόμενος λύχνος με μελαμβαφές επίχρισμα και ένα χάλκινο νόμισμα.

⁹⁷ Παρόμοια ευρήματα ήρθαν στο φως κατά τη διάρκεια της ανασκαφής της ιερατικής οικίας. Σταυρόπουλος 1938, 20-21.

Στο Σκάμμα 4, στη ΝΑ πλαγιά του λόφου, εντοπίστηκε μία εκτεταμένη λιθορριπή, κατάλοιπα τεσσάρων τοίχων θεμελιωμένων στον φυσικό βράχο–ιδιαίτερα διαταραγμένων από τις σύγχρονες επεμβάσεις που έγιναν στην δεκαετία του 1960 για την κατασκευή των όμορων καμπανών. Πιθανότατα οι τοίχοι αυτοί να είναι κατάλοιπα κάποιου οικιστικού συνόλου της κλασικής εποχής. Ωστόσο, τα κινητά ευρήματα από τον εν λόγω χώρο είναι αξιολογικά: άφθονη κεραμική, αμφορείς, ένας ακέραιος δίωτος οξυπύθμενος αμφορέας, νομίσματα και μεταλλικές αιχμές βελών με τα στελέχη τους. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αποκάλυψη ενός ακέραιου ακόσμητου κρατήρα με κιονόσχημες λαβές κάτω από τη λιθορριπή, του οποίου το στόμιο φραζόταν από κεραμίδες οροφής και στηριζόταν στο έδαφος για να προστατευθεί πάλι από κεραμίδες (**εικ.16η**). Ακριβώς δίπλα στο χείλος του αγγείου αποκαλύφθηκαν μία σιδερένια και μία χάλκινη αιχμή βέλους με τα στελέχη τους. Η ανασκαφή και στο σημείο αυτό ήταν πολύ δύσκολη λόγω της ύπαρξης των ριζών του μεγάλου πεύκου, που προσπαθήσαμε να διατηρήσουμε χωρίς να κοπεί. Τα αρχαία που αποκαλύφθηκαν στο Σκάμμα 1 και 4 έχουν ήδη καταχωθεί χωρίς να καταστραφούν. Τα σκάμματα 2 και 3 διατηρούνται και θα παραμείνουν ορατά και επισκέψιμα. Ήδη τα αρχαία κατάλοιπα έχουν συντηρηθεί από τον συντηρητή Γιώργο Καράμπαλη με χρηματοδότηση της Εθνικής Τράπεζας και προχωρεί η διαμόρφωση και ανάδειξη τους. Όπως συνάγεται από τα παραπάνω, ο Λαιμός της Βουλιαγμένης είναι μία θέση με διαρκή χρήση από τα προϊστορικά έως τα Ύστερα Κλασικά χρόνια που δεν εγκαταλήφθηκε ποτέ λόγω της στρατηγικής της σημασίας, αλλά και του φυσικού της τοπίου.

Ναός. Στο μέσο περίπου του λαιμού του ακρωτηρίου στις αρχές του εικοστού αιώνα ήταν οράτα λείψανα τοίχων⁹⁸. Τυχαία, το 1925 τα παιδιά από το ορφανοτροφείο της Βουλιαγμένης σκάβοντας στο σημείο αυτό αποκάλυψαν μαρμάρινα βάθρα και τμήμα επιγραφής, στο οποίο αναγραφόταν το ιερό του Απόλλωνος Ζωστήρος⁹⁹. Μετά από αυτό ξεκίνησε η συστηματική ανασκαφή του ιερού από τον Κ. Κουρουνιώτη, ο οποίος έφερε στο φως τον ναό του Απόλλωνος Ζωστήρος¹⁰⁰. Ο ναός κατασκευάστηκε στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ. και αποτελούνταν αρχικά μόνο από τον σηκό, μια απλή ορθογώνια αίθουσα διαστάσεων 10,80x6μ. με είσοδο στα ανατολικά¹⁰¹. Αργότερα, προστέθηκε ένας εγκάρσιος τοίχος –ένα είδος άδυτου– και τον 4^ο αι. π.Χ. προστίθεται περίσπαση αποτελούμενη από μεμονωμένους κίονες πάνω σε τετράγωνα βάσεις, χωρίς να συνδέονται με στυλοβάτη¹⁰². Ο ναός απέκτησε την μορφή μικρού περίπτερου οικοδομήματος με τέσσερις κίονες στις στενές και έξι στις μακριές πλευρές¹⁰³. Ο βωμός βρίσκεται μπροστά από τον σηκό, σώζεται μόνο η κρηπίδα και έχει ορθογώνιο σχήμα και διαστάσεις 4,25x2,5μ.¹⁰⁴ (**εικ.17α**). Στο εσωτερικό του σηκού διατηρούνται τα βάθρα και δύο από τις βάσεις των αγαλμάτων, του Απόλλωνα, της Αρτέμις και της Λητούς και οι βάσεις τους (**εικ. 17β**). Στο κατώτερο μέρος των ακριανών βάσεων και στο ανώτερο μέρος του ενός βάθρου σώζονται επιγραφές της Αρχαϊκής περιόδου, οι οποίες

⁹⁸ Κουρουνιώτης 1927-28, 9.

⁹⁹ Κουρουνιώτης 1927-28, 12-13.

¹⁰⁰ Κουρουνιώτης 1927-28.

¹⁰¹ Κουρουνιώτης 1927-28, 22-26. Παπαχατζής 2004, 397, σημ. 1.

¹⁰² Κουρουνιώτης 1927-28, 49. Σταυρόπουλος 1938.

¹⁰³ Κουρουνιώτης 1927-28, 15, 29-32, 37, 52-53. Παπαχατζής 2004, 397, 401. Travlos, 1988, 467.

¹⁰⁴ Κουρουνιώτης 1927-28, 32-34. Παπαχατζής 2004, 397. Travlos 1988, 467.

αναφέρουν την ανάθεση τους από τον δήμο των Αιξωνιδών Αλών: Ἀλαιεῖς ἀνέθεσαν¹⁰⁵. Συνάγεται, συνεπώς, ότι στο Ιερό του Απόλλωνος Ζωστήρος θα τελούνταν από κοινού λατρεία της απολλώνιας τριάδας. Την εικόνα του ιερού πλούτιζαν τα αναθήματα, όπως η μονολιθική μαρμάρινη τράπεζα με άκρα σε σχήμα ποδιών λέοντος. Στη πρόσθια επιφάνειά της φέρει επιγραφή δεκαπέντε στίχων του τέλους του 4^{ου} αι. π.Χ., η οποία αναφέρεται στον ιερέα Πολύστρατο Χαρμαντίδου, που μαζί με κάποιους άλλους τιμάται από το Δήμο των Αλαιέων για την επισκευή και ανακαίνιση του ιερού του Απόλλωνος και τη διακόσμηση των αγαλμάτων, αλλά και την επιμέλεια των θυσιών κατά την ετήσια γιορτή των Ζωστηρίων¹⁰⁶. Στο νότιο τοίχο του σηκού, που είναι κατασκευασμένος από μεγάλες ορθογώνιες μαρμάρινες πλάκες, υπάρχει ο μαρμάρινος θρόνος του ιερέα, παρόμοιος με αυτούς από τον Ραμνούντα¹⁰⁷. Στο δάπεδο του σηκού διατηρούνται διάφορες εμβαθύνσεις για την τοποθέτηση κιγκλιδώματος μπροστά από τα βήθρα και κάποιες άλλες στις μακριές πλευρές για την τοποθέτηση αναθηματικών στηλών¹⁰⁸. Βρέθηκαν πολλά ψηφίσματα και επιγραφές, καθώς και μαρμάρινος αναθηματικός ραβδωτός κιονόκομος με έμμετρο επιγράμμα, που αναφέρει την ανάθεση από έναν πιστό αγάλματος αφιερωμένου στον Χρυσόμαλλο Απόλλωνα του τέλους του 6^{ου} αι. π.Χ.¹⁰⁹. Έξω από το ναό υπάρχει μεγάλο τετράγωνο βήθρο, αποτελούμενο από δύο βαθμίδες, όπου θα ήταν στημένη η πλίνθος αγάλματος αφιερωμένου στο θεό¹¹⁰. Εκτός από το ναό, 30μ. ανατολικά του κτίσματος ο Κουρουνιώτης αποκάλυψε ένα πρόπυλο, το οποίο δεν σώζεται πια και το οποίο έχει καταχωθεί κάτω από τον σύγχρονο δρόμο¹¹¹.

Στο συγκρότημα του ιερού ανήκει και μία αρχαϊκή δεξαμενή που ανάσκαψε το 1960 ο Μαστροκώστας, περίπου 20μ. βορειότερα του ναού¹¹². Είναι μία πολύ μεγάλη δεξαμενή που κατασκευάστηκε κατά την ίδια περίοδο με την κατασκευή του ναού (**εικ. 18α**). Η κρήνη, κατά τον ανασκαφέα, είναι κτισμένη κατά το πολυγωνικό σύστημα με μεγάλους καλοδουλεμένους ογκόλιθους τοπικού πετρώματος. Έχει μήκος 12,5μ. πλάτος 3μ. και βάθος 3μ. Είναι θεμελιωμένη στο φυσικό βράχο, όπου υπάρχει υπόγεια πηγή γλυκού νερού¹¹³ (**εικ. 18β**).

Σε απόσταση 150μ. βορειοανατολικά του ναού υπάρχει –αλλά σε κακή κατάσταση– η ιερατική οικία που ιδρύθηκε στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ. και ανασκάφθηκε το 1936 από τον Σταυρόπουλο¹¹⁴. Πρόκειται για τον χώρο όπου διέμεναν οι ιερείς του ναού και φιλοξενούνταν οι προσκυνητές¹¹⁵. Είναι συγκρότημα με πολλά δωμάτια, που

¹⁰⁵ Κουρουνιώτης 1927-28, 32-34. Παπαχατζής 2004, 397. Travlos 1988, 467.

¹⁰⁶ Κουρουνιώτης 1927-28, 26-27, 40-41, 53. Παπαχατζής, 2004, 397. Travlos, 1988, 467.

¹⁰⁷ Κουρουνιώτης 1927-28, 53. Travlos, 1988, 467.

¹⁰⁸ Κουρουνιώτης 1927-28, 21-22.

¹⁰⁹ Κουρουνιώτης 1927-28, 29, 37-38. Παπαχατζής 2004, 397.

¹¹⁰ Κουρουνιώτης 1927-28, 22-26.

¹¹¹ Κουρουνιώτης 1927-28, 53.

¹¹² Ανδρέου 1991, 202. Η δεξαμενή καταχώθηκε μετά την αποκάλυψή της και ξανααποκαλύφθηκε στο πλαίσιο των εργασιών ανακαίνισης και ανάπλασης της εισόδου της πλαζ του Αστέρα.

¹¹³ Η δεξαμενή δεν είναι σήμερα ορατή και έχει πρόχειρα καλυφθεί με ένα ξύλινο δάπεδο στην είσοδο της πλαζ. Μελετάται ο τρόπος ανάδειξης της που είναι πολύ δύσκολος εφόσον η δεξαμενή κατακλύζεται συνεχώς από νερά και αποστραγγίζοντάς την αποδυναμώνονται τα τοιχώματά της με κίνδυνο να καταρρεύσουν.

¹¹⁴ Σταυρόπουλος 1938.

¹¹⁵ Κουρουνιώτης 1927-28, 49. Σταυρόπουλος 1938.

στην αρχική του φάση είχε τρία δωμάτια και υπόστεγο με κίονες¹¹⁶. Τον 5^ο αι. π.Χ. οι εκτεταμένες ανάγκες του ιερού επέβαλαν την επέκταση της οικίας με την προσθήκη και άλλων δωματίων και περιβόλου¹¹⁷. Στη ΝΑ γωνία του συγκροτήματος υπήρχε τετράγωνος πύργος¹¹⁸. Από τα ευρήματα φαίνεται ότι ο ναός ήταν σε συνεχή χρήση ως και τους Ρωμαϊκούς χρόνους και στα χριστιανικά χρόνια το μνημείο μετατράπηκε σε εκκλησία¹¹⁹.

Η παναττική ακτινοβολία του ιερού επιβεβαιώνεται από τις αρχαίες μαρτυρίες, που αναφέρουν ότι ο τραγικός ποιητής Ευριπίδης είχε τιμηθεί με το αξίωμα του πυρφόρου του Ζωστηρίου Απόλλωνα. Επίσης, ένας από τους ενεπίγραφους θρόνους του θεάτρου του Διονύσου στην Αθήνα ανήκε στον ιερέα του Απόλλωνα Ζωστήρα, ενώ η Αθηνά Ζωστηρία, που συλλατρευόταν, κατείχε θησαυρό, τον οποίο η πόλη έπρεπε να φροντίζει¹²⁰.

Η σιάθμη του Σαρωνικού στην αρχαιότητα ήταν περίπου 1,80μ. χαμηλότερα από τη σημερινή και κατά συνέπεια ο Λαιμός θα ήταν πλατύτερος¹²¹. Επειδή σήμερα το επίπεδο του ναού είναι χαμηλότερα από τον υδροφόρο θαλάσσιο ορίζοντα –αλλά και εξαιτίας των υπόγειων υδάτων– ο χώρος πλημμυρίζει. Το φαινόμενο δεν είναι μόνιμο, αλλά παρατηρείται σε περιόδους υψηλής παλλίρωσης¹²².

Πύργοι. Κατά τον 4^ο αι. π.Χ., στο πλαίσιο της αμυντικής θωράκισης της Αθήνας κατά των Μακεδόνων και όταν τα χερσαία και θαλάσσια περάσματα της Αττικής οχυρώθηκαν, ώστε το Αθηναϊκό κράτος να αντιμετωπίσει τη μακεδονική απειλή, το ύψωμα της ιερατικής οικίας εξοπλίστηκε με δύο κυκλικούς πύργους που εντάσσονταν σε ένα ευρύτερο δίκτυο παρατηρητηρίων¹²³. Ένας τρίτος πύργος υπήρχε στο ύψωμα του Μεγάλου Καβουριού. Ο πύργος ΒΔ της ιερατικής οικίας εντοπίστηκε και καθαρίστηκε πρόσφατα. Εδράζεται στο φυσικό βράχο, έχει διάμετρο 6,90μ., σώζει μία σειρά λίθων της ανωδομής και είναι κτισμένος κατά το πολυγωνικό σύστημα μετά βιομάτων. Διατηρείται το κατώφλι με μία εντορμία για τον στρόφιγγα της θύρας¹²⁴. Ο πύργος στα

¹¹⁶ Σταυρόπουλος 1938, 1-12.

¹¹⁷ Σταυρόπουλος 1938, 13-20.

¹¹⁸ Eliot 1962, 32, σημ. 25. Σταυρόπουλος 1938, 6-7, σημ. 1.

¹¹⁹ Κουρουνιώτης 1927-28, 22-53.

¹²⁰ Κουρουνιώτης 1927-28, 23, 25, 39, 40-41, 47-48. Παπαχατζής 2004, 397, σημ. 1. Travlos 1988, 467.

¹²¹ Κουρουνιώτης 1927-28, 20.

¹²² Η κατάσταση του μνημείου μέχρι τρία χρόνια πριν τον καθαρισμό ήταν πολύ κακή (**εικ. 19α**). Η περίπτωση του ήταν πλημμυρισμένη από νερό και χορταριασμένη, υπήρχαν λίθοι πεσμένοι από την ανωδομή των τοίχων του ναού σε όλη την έκταση του χώρου, όπως επίσης σπόνδυλοι (**εικ. 19β**). Σε δεινότερη κατάσταση βρισκόταν το εσωτερικό του ναού, παχύ στρώμα λάσπης κάλυπτε το πλακόστρωτο δάπεδο ενώ στο εσωτερικό υπήρχε διάσπαρτο πεσμένο αρχιτεκτονικό υλικό. Σε κακή κατάσταση ήταν και η επιφάνεια της κρηπίδας του βωμού που είχε επιστρωθεί με τσιμέντο το 1960, όπως και όλη η περιοχή γύρω από το ναό. Τα σχέδια εκπονήθηκαν από το τεχνικό γραφείο του Κ. Βουτσινά και εγκρίθηκαν από τον ΕΟΤ, τη Δ/ση Αρχαιοτήτων και την υπό τον Ε. Στίκα της Δ/σης Αναστήλωσης και Εκκλησιαστικής Αρχιτεκτονικής του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Ήδη όμως έχουν πραγματοποιηθεί σημαντικές εργασίες καθαρισμού και ευπρεπισμού του χώρου και έχει εκπονηθεί μελέτη αποστράγγισης και αναστήλωσης του ναού από τον αρχιτέκτονα Γ. Αντωνίου, η οποία χρηματοδοτήθηκε από την Εθνική Τράπεζα. Η μελέτη έχει ήδη εγκριθεί από το ΚΑΣ και προβλέπεται πολύ σύντομα να ξεκινήσει η αναστήλωση και αποστράγγιση του χώρου με χρηματοδότηση του ίδιου φορέα με την κατασκευή περιμετρικού διαφράγματος στεγάνωσης γύρω από το ναό και την κατασκευή αποστραγγιστικών τάφρων. Η μελέτη για το περιμετρικό διάφραγμα έχει εκπονηθεί από τον Καθηγητή του Πολυτεχνείου Κ. Καββαδά.

¹²³ Eliot 1962, 32, σημ. 25. Κουρουνιώτης 1927-28, 48-49. Σταυρόπουλος 1938, 6-7, σημ. 1.

¹²⁴ Σταυρόπουλος 1938, 6-7, σημ. 1.

ΒΑ της ιερατικής οικίας που σωζόταν έως την δεκαετία του 1970 εντός της περιφραξης της σημερινής Ωκεανίδος, έχει πλέον εξαφανιστεί¹²⁵. Ανεσκάφει το 1958 από τον Σταυρόπουλο (εικ. 20). Ο ίδιος αποκάλυψε αιχμές δοράτων και βελών και αθηναϊκά νομίσματα του 3^{ου} αι. π.Χ.¹²⁶. Στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ., κατά τη διάρκεια του Χρεμωνιδίου πολέμου (268-263 π.Χ.), η περιοχή ήταν τόπος απόβασης και στρατοπέδευσης του Πατρόκλου, που έστειλε ο Πτολεμαίος Β΄ ο Φιλάδελφος στους Αθηναίους κατά των Μακεδόνων του Αντίγονου Γονατά¹²⁷.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ολοκληρώνοντας τη περιγραφή του αρχαίου δήμου των Αιξωνιδών Αλών, όπως αυτή συμπληρώνεται συνεχώς από τα νέα ανασκαφικά δεδομένα της ΚΣΤ΄ ΕΠΚΑ, γίνεται σαφές, όπως τονίζει και η Ι. Ανδρέου¹²⁸, η μοναδικότητα του δήμου αυτού και το υψηλό βιοτικό και θρησκευτικό επίπεδο των κατοίκων του. Κανείς άλλος αγροτικός δήμος της Αττικής μέχρι σήμερα δεν έχει αποκαλύψει την οικιστική οργάνωση και μορφή του σε τόσο έκταση και πληρότητα. Η συνέχιση των ανασκαφών θα δώσει ακόμα περισσότερα στοιχεία για αυτόν τον τόσο μεγάλο καλά οργανωμένο δήμο της Αττικής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ –ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Αλεξανδρή, Ο. (1973-74), «Άνω Βούλα», *ΑΔ* 29: Χρονικά, 105-108, 158-160, 205.
 Ανδρέου, Ι. (1994), *Ο Δήμος των Αιξωνιδών Αλών*, Αθήνα.
 Γιαννοπούλου-Κονσολάκη, Ε. (1990), *Γλυφάδα: Ιστορικό Παρελθόν και Μνημεία*, Αθήνα.
 Καλλιπολίτης, Β. (1964), «Βούλα», *ΑΔ* 19: Χρονικά, 72.
 Κασσίμη-Σούτου, Μ. (1984), «Πηγαδάκια Βούλας» *ΑΔ* 39: Χρονικά, 34.
 Κεραμόπουλλος, Α. (1919), «Ανασκαφή εν Αιξωνή Αττικής», *ΠΑΕ* 1919, 32-46.
 Κουρινού, Ε. (1981α), «Άνω Βούλα», *ΑΔ* 36: Χρονικά, 48-50.
 Κουρινού, Ε. (1981β), «Βουλιαγμένη», *ΑΔ* 36: Χρονικά, 53.
 Κουρουνώτης, Κ. (1927-28), «Το Ιερό του Απόλλωνος του Ζωστήρος», *ΑΔ* 11, 9-53.
 Κυπαρίσση, Ν. (1927-28), «Εξ Αθηνών και Αττικής», *ΑΔ* 11, 44-66.
 Κυριαζοπούλου, Αικ. (1983), «Άνω Βούλα. Οδός Βασ. Παύλου 116 (Ο.Τ. 21, οικ. Αποστολάτου)», *ΑΔ* 38: Χρονικά, 49-50.
 Κυριαζοπούλου, Αικ. (1984), «Άνω Βούλα», *ΑΔ* 39: Χρονικά, 39-40.
 Κυριαζοπούλου, Αικ. (1985), «Άνω Βούλα», *ΑΔ* 40: Χρονικά, 54-62.
 Κυριακού, Δ. (1979), «Άνω Βούλα. Οδός Αλατσάτων (Ο.Τ. 139)», *ΑΔ* 34: Χρονικά, 79.
 Λιάγκουρας, Α. (1967), «Άνω Βούλα», *ΑΔ* 22: Χρονικά, 134-135.
 Λιάγκουρας, Α. (1973-74), «Άνω Βούλα», *ΑΔ* 29: Χρονικά, 58-60, 63-64.
 Λιβιεράτου, Γ. (1987), «Βούλα. Οδός Βασιλέως Παύλου 14 (οικ. Γ. Γαλανόπουλου)», *ΑΔ* 42: Χρονικά, 86-87.
 Παπαδημητρίου, Ι. (1954), «Μυκηναϊκοί τάφοι Αλυκής Γλυφάδας», *ΠΑΕ* 1954, 42-78.
 Παπαδημητρίου, Ι. (1955), «Μυκηναϊκοί τάφοι Αλυκής Γλυφάδας», *ΠΑΕ* 1955, 78-99.
 Παπαδημητρίου, Ι. (1957), «Μυκηναϊκοί τάφοι Αλυκής Γλυφάδας», *ΠΑΕ* 1957, 29-34.

¹²⁵ Είναι γνωστός πλέον από μία φωτογραφία της δεκαετίας του 1950.

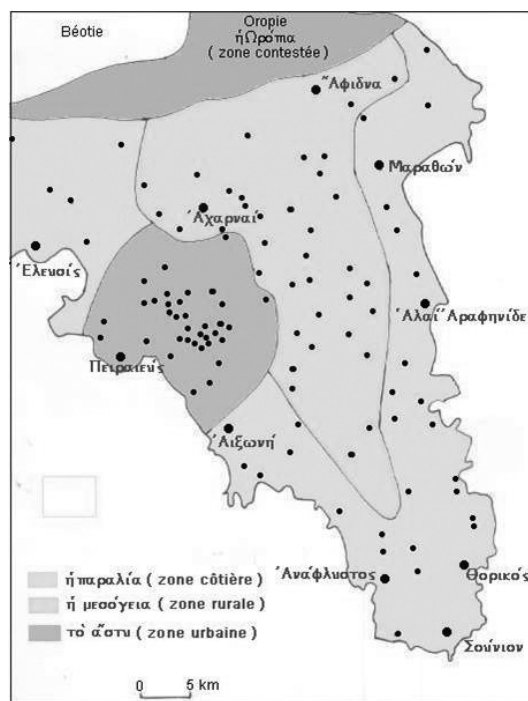
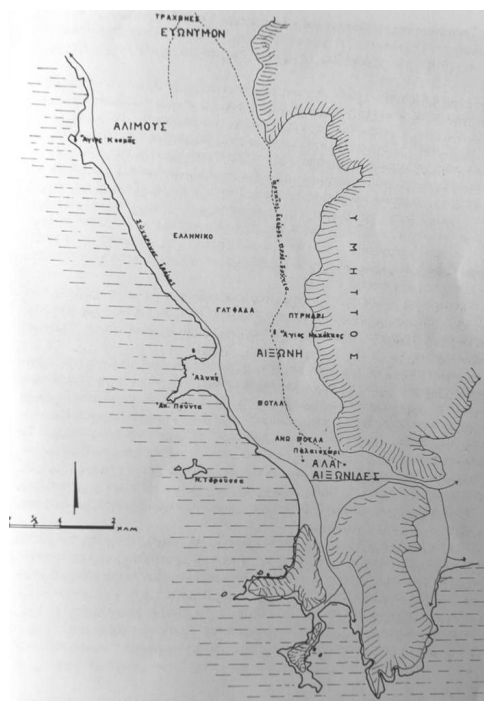
¹²⁶ Σταυρόπουλος 1938, 7, 20-21, εικ. 21.

¹²⁷ McCredie 1966, 30-32, 109. Travlos, 1988, 468.

¹²⁸ Ανδρέου 1994, 207.

- Παπαχατζής, Ν. Δ. (2004), *Πανσανίου Ελλάδαος Περιήγησις. Αττικά*, Αθήνα.
- Πετράκος, Β.Χ. (1977), «Άνω Βούλα. Οδός Αθηνών, Καβάλας, Θεσσαλονίκης», *ΑΔ 32*: Χρονικά, 42.
- Πετράκος, Β.Χ. (1978), «Άνω Βούλα. Οδός Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄», *ΑΔ 33*: Χρονικά, 58.
- Πετράκος, Β.Χ. (1979), «Άνω Βούλα», *ΑΔ 34*: Χρονικά, 76-78, 80-87.
- Πετράκος, Β.Χ. (1985), «Πηγαδάκια Βούλας. Οικόπεδο Πρίφτη», *ΑΔ 40*: Χρονικά, 65-66.
- Πετράκος, Β.Χ. (1987), «Βούλα», *ΑΔ 42*: Χρονικά, 75-76, 79-83, 87-90.
- Πετριτάκη, Μ. (1980), «Γλυφάδα», *ΑΔ 35*: Χρονικά, 72-73.
- Πρωτοφάλης, Ε.Γ. (1947), *Ο Γεώργιος Χριστιανός Gropius και η Δράσις Αυτού εν Ελλάδι*, Αθήναι.
- Σταϊνχάουερ, Γ. (1982), «Έρευνα χώρου αεροδρομίου Σπάτων», *ΠΑΕ 1982*, 123-126.
- Σταυρόπουλος, Φ.Δ. (1938), «Ιερατική Οικία εν Ζωστήρι Αττικής», *ΑΕ 3*, 1-31.
- Τσιριβάκος, Η. (1969), «Αρχαιότητες και Μνημεία Αττικής. Ανασκαφή εις Άνω Βούλα», *ΑΔ 24*: Χρονικά, 89-90.
- Τσιριγώτη, Ι. (1982), «Άνω Βούλα», *ΑΔ 37*: Χρονικά, 54-57.
- Eliot, C.W.J. (1962), *Coastal Demes of Attica; A Study of the Policy of Kleisthenes*, Toronto.
- Coldstream, J.N. (1968), *Greek Geometric Pottery*, London.
- Cuomo di Caprio, N. (1985), *La Ceramica in Archeologia. Antiche Tecniche di Lavorazione e Moderni Metodi d' Indagine*, Roma.
- Furtwängler, A. (1885), *Beschreibung der Vasensammlung im Antiquarium*, Berlin.
- Furtwängler, A. und Loeschke, G. (1886), *Mykenische Vasen vorhellenische Thongefässe aus dem Gebiete des Mittelmeeres*, Berlin.
- McCredie, J.R. (1966), *Fortified Military Camps in Attica*, Hesperia Suppl. 11, Princeton NJ.
- Rombos, Th. (1988), *The Iconography of Attic Late Geometric II Pottery*, Jonsered.
- Traill, J. (1975), *The Political Organization of Attica; a Study of the Demes, Trittyes and Phylae and their Representation in the Athenian Council*, Hesperia Suppl. 14, Princeton NJ.
- Travlos, J. (1988), *Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika*, Tübingen.
- Whitehead, D. (1986), *The Demes of Attica, 508/7-ca 250 B.C. A Political and Social Study*, Princeton.
- Young, J.H. (1956), "Studies in South Attica; Country Estates at Sounion", *Hesperia* 25, 122-146.

Γιάννος Κουράγιος,
ΚΑ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασσικών Αρχαιοτήτων
Επαμεινώνδα 10
105 55 Αθήνα

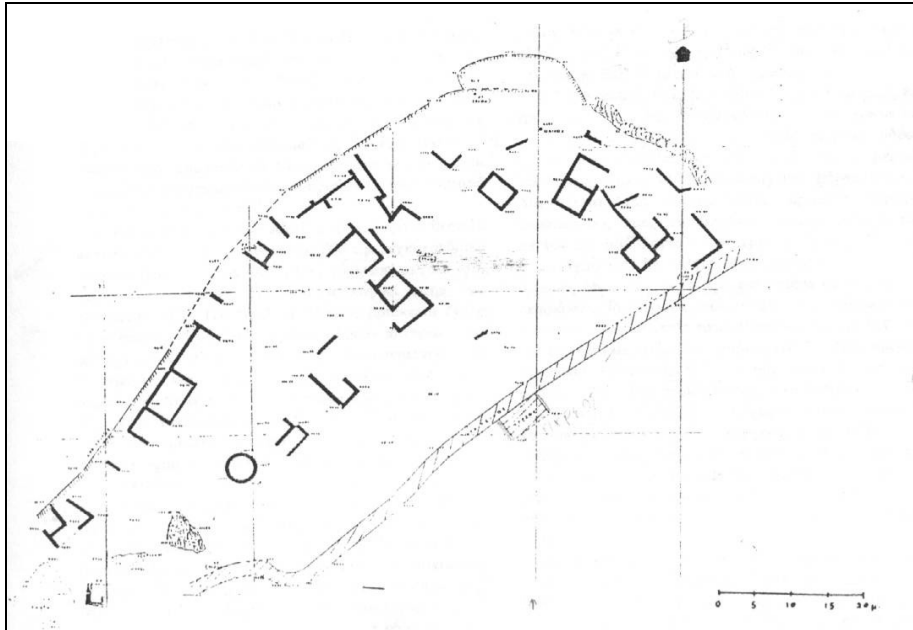
Εικ. 1α-β. Χάρτες της νότιας Αττικής, όπου σημειώνονται τα όρια του δήμου των Αιξωνιδών Αλών.

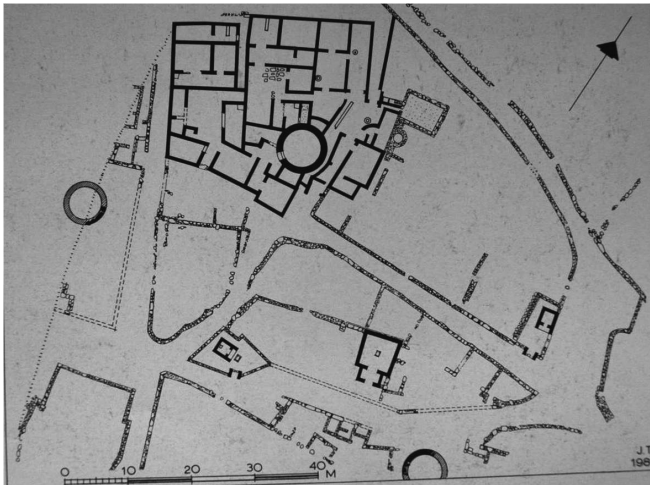
Εικ. 2α-β. Γεωμετρικά αγγεία από τάφο που αποκαλύφθηκε κατά τις εργασίες διάνοιξης αγωγού φυσικού αερίου.

Εικ. 3. Τμήμα αρχαίου δρόμου.

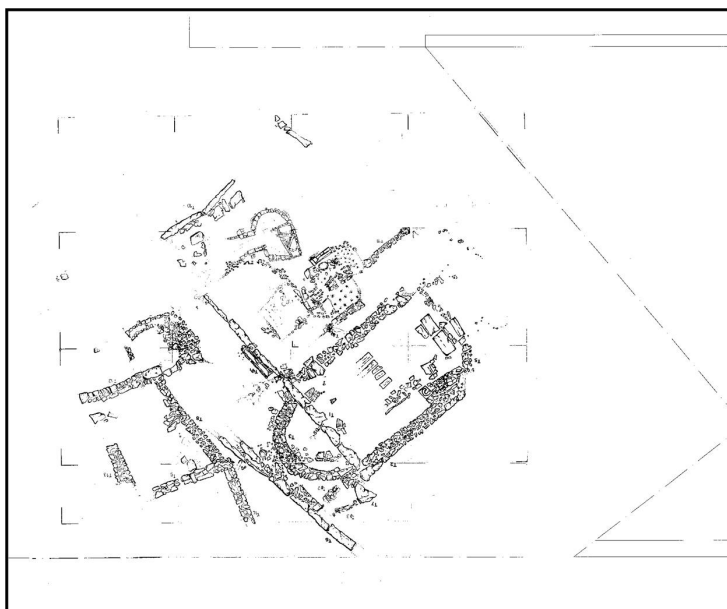
Εικ. 4. Κάτοψη της ακρόπολης του δήμου των Αιξωνιδων Αλών στο λόφο Καστράκι.

Εικ. 5. Οικόπεδο Καλαμπόκα. Κάτοψη του αρχαίου οικισμού.

Εικ. 6. Οικόπεδο Κούγια. Αναλημματικός τοίχος.

Εικ. 7α. Άγιος Νικόλαος Πάλλων.

Εικ. 7β. Άγιος Νικόλαος Πάλλων. Κάτοψη του αρχαιολογικού χώρου.

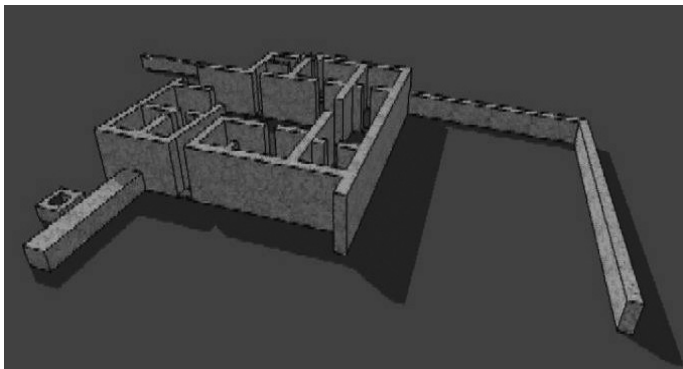
Εικ. 7γ. Άγιος Νικόλαος Πάλλων. Οι κεραμικοί κλιβανοί.

Εικ. 8. Οικόπεδο Λάιου. Θησαυρός αργυρών τετραδράχμων.

Εικ. 9α-β. Οικόπεδο Σκλαβενίτη. Η αγορά του δήμου Αιξωνίδων Αλών (άποψη από δυτικά).

Εικ. 9γ. Οικόπεδο Σκλαβενίτη. Αξονομετρική αναπαράσταση της Αγοράς

Εικ. 9δ. Σχεδιαστική κάτοψη της αγοράς

Εικ. 9ε-η. Ευρήματα από την αρχαία αγορά.

Εικ. 10. Οικόπεδο Χιωτάκη. Γεωμετρικά αγγεία.

Εικ. 11α. Οικόπεδο Φωτόπουλου. Τμήμα αρχαίου νεκροταφείου στη περιοχή Πηγαδάκια

Εικ. 11β. Ευρήματα από το οικόπεδο Φωτόπουλου

Εικ. 12. Οικόπεδο Τσιγκου. Πόρινη σαρκοφάγος.

Εικ. 13α. Οικόπεδο Τσιγκου. Τμήμα αρχαίου νεκροταφείου.

Εικ. 13β. Οικόπεδο Τσιγκου. Εγχυτρισμός σε πίθο με ερυθρόμορφα και μελανόμορφα ακέραια αγγεία.

Εικ. 13γ. Οικόπεδο Τσιγκου. Εγχυρισμός σε πελίκη τοποθετημένος σε λιθινή κατασκευή.

Εικ. 13ε. Οικόπεδο Τσιγκου. Κτερίσματα από τους τάφους.

Εικ. 13δ. Οικόπεδο Τσιγκου. Ερυθρόμορφη πελίκη.

Εικ. 14. Τάφος κλασικών χρόνων που αποκαλύφθηκε κατά τις εργασίες διάνοιξης αγωγού φυσικού αερίου.

Εικ. 15. Χάρτης από δορυφόρο (Google map) της περιοχή της Βουλαγμένης.

Εικ. 16α. Ανασκαφή στο σκάμμα Ι του Αστέρα Βουλαγμένης.

Εικ. 16β. Τμήμα οικίας κλασικών χρόνων στο σκάμμα 2 του Αστερά Βουλιαγμένης, μετά τις εργασίες διαμόρφωσης.

Εικ. 16γ. Τμήμα προϊστορικού οικισμού κάτω από τα κλασικά κτίρια στο σκάμμα 3 του Αστερά Βουλιαγμένης

Εικ. 16δ. Τμήμα προϊστορικού οικισμού κάτω από τα κλασικά κτίρια στο σκάμμα 3 του Αστερά Βουλιαγμένης

Εικ. 16ε. Τμήμα κτιρίου κλασικών χρόνων σε καιρία θέση στο σκάμμα 3 του Αστερά Βουλιαγμένης.

Εικ. 16ζ. Το δεύτερο κλασικό κτίριο στο σκάμμα 3 μετά την κοπή των δέντρων.

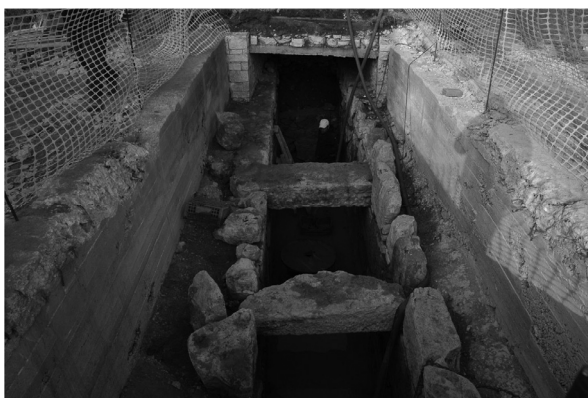
Εικ. 16η. Ανασκαφή στο σκάμμα 4 του Αστερά Βουλιαγμένης (δίωτος αμφορέας κατά χώρα).

Εικ. 17α. Ο ναός του Απόλλωνα Ζωστήρα.

Εικ. 17β. Ο σηκός του ναού. Διακρίνονται τα βάθρα των λατρευτικών αγαλμάτων και ο θρόνος του ιερέα.

Εικ. 18α-β. Η αρχαϊκή δεξαμενή του Ιερού του Απόλλωνα Ζωστήρα.

Εικ. 19α-β. Ο Ναός του Απόλλωνα Ζωστήρα πριν τις εργασίες καθαρισμού

Εικ. 20. Κυκλικός πύργος στην Ωκεανίδα.